

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
วารสารไข่ภายในหอสมุด

๔ 7 ก.ย. 2544

ประวัติศาสตร์หัวเมืองภาคตะวันออก ตอน กอบกัฟฎ์ป่าดของพระเจ้าตากสิน

ธวัช ปุณณิก

* ศาสตราจารย์ ผู้เชี่ยวชาญพิเศษ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา

หัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่มืองขุขันธ์
เมืองระยอง เมืองจันทบูร และเมืองตราด รวมทั้ง
เมืองสุโขทัย (เมืองสุโขทัยเดิมเป็นหัวเมืองของไทย)
แม้ว่าจะเป็นเมืองสำคัญแต่ยังคงเอกราชแห่งเดียว
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แต่ครั้งนั้นก็ยังไม่ค่อย
จะมีเรื่องราวปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารมากนัก
เพราะเหตุว่าเป็นเมืองที่สงบสุข ข้าราชการพระ
บริบูรณ์ไม่เคยคิดข้าอาชวาทมาหา ส่วนปัญหาด้าน
การเมืองก็ไม่ได้เคยคิดยกฎต่อราชธานี จึงไม่มีเหตุ
การณ์สำคัญหรือเรื่องราวร้ายแรงที่พระราช
พงศาวดารจะต้องบันทึกไว้ ฉะนั้นเรื่องรวมเหตุการณ์
ทางประวัติศาสตร์ในหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียง
เหนือพบน้อยมากในเอกสารประวัติศาสตร์ จะพบอยู่
บ้างก็กระห่อนกระตอนไม่ค่อยจะต่อเนื่อง

เหตุการณ์ด้านประวัติศาสตร์ที่ปรากฏเป็น
หลักฐานอยู่ในพระราชพงศาวดารของหัวเมืองเหล่านี้
ก็เพียงปรากฏชัดเจนในสมัยตอนกรุงศรีอยุธยาใกล้จะ
เสียกรุงครั้งที่สอง เพราะว่ามีชุมชนหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียง
เหนือไม่อยู่กองทัพนครวัดจันทบูร บ้างเมืองไม่
แตกกระฉากระสาย ส่วนหัวเมืองบริเวณภาคกลางที่ล้อม
รอบกรุงศรีอยุธยาอยู่กองทัพนครวัดจันทบูรป้อม
ล้อมนครวัดจันทบูรตอนใต้ตอนกลาง ฉะนั้นหัวเมือง
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงมีสภาพปรกติสุข เปรียบพร้อมด้วย
กำลังผู้คน สมืองขุขันธ์ และหัวเมืองอื่น เป็นผลให้
นำทัพที่จะยกขบวนทัพไปมุ่งที่จะมารวบรวมกำลัง
ของชุมนุมผู้คนและกองทัพนครวัดจันทบูรภาคตะวันออกเฉียง

เหนือ คือ (๑) กรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งพระเจ้าอยู่
ใหญ่ได้มารวบรวมกองกำลังเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘ ล้อม
เสียกรุงฯ (๒) พระเจ้าตากสิน สมัยดำรงตำแหน่ง
พระยาวชิรปราการหรือพระยาตากสินทรงเป็น
แม่ทัพตีเอาเมืองสุโขทัยในหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียง
เหนือใกล้จะเสียกรุงฯ

แม้ว่าในพระราชพงศาวดารจะบันทึกไว้ว่า
หัวเมืองชุมชน คือ พระระยองเมือง (เจ้าเมือง
ระยอง) และพระจันทบูร (เจ้าเมืองจันทบูร) ไม่ได้
ให้ความร่วมมือจึงต้องใช้กำลังเข้าปราบปรามก็ตาม
ซึ่งเป็นธรรมดาที่พระระยองเมืองและพระ
จันทบูรในแง่ใจว่าจะร่วมมือกับกองทัพอันใด เพราะ
แต่ละกองทัพบกยังไม่เป็นกองทัพนครวัดจันทบูร
อันเป็นความขัดแย้งเบื้องต้นระหว่างผู้นำท่านนั้น แต่
สุดท้ายที่สุดท้ายแล้วภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ในกำลัง
กองทัพนครวัดจันทบูรเข้าโจมตีต้องตีพม่าที่ค่ายโพธิ์
สามต้นขับไล่พม่าออกจากประเทศไทย นั่นคือพระ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นกองทัพนครวัดจันทบูร
ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนี้พระราชพงศาวดารในฉบับบันทึก
รายละเอียดว่ามีใครชื่อใดบ้างกล่าวถึงกองทัพนคร
วัดจันทบูรท่านนั้น อนุชนรุ่นหลังจึงไม่มีใครจะ
ประจักษ์ชัดว่า “ชาวหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียง
เหนือกำลังสำคัญในการกอบกู้เอกราชของชาติไทยมีการ
นำทัพของพระเจ้าตากสินมหาราช” ในที่นี้เองที่จะ
เรียบเรียงเหตุการณ์ให้มีรายละเอียดเท่าที่จะทำได้ใน
พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และ พระ

ราชพงศาวดารฉบับบริติชมิชชันนารี [บันทึกในสมุด
ข่อย ฝรั่งเข้าไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติของ
อังกฤษ กรมศิลปากรไปคัดลอกมาพิมพ์เมื่อ พ.ศ.
๒๕๓๗ ซึ่งเรียกชื่อว่า ฉบับบริติชมิชชันนารี (การ
คัดลอก. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๐๙)
เพื่อเผยแพร่ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียง
เหนือที่จริงในเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญ
ดังกล่าว

กรมหมื่นเทพพิพิธไปฟ้องสมเด็จพระเจ้าหัวเมือง ภาคตะวันออกเฉียง

กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นโอรสในสมเด็จพระเจ้า
บรมโกศ พระนามเดิมว่า “พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์
เจ้าเชด” เป็นพระเชษฐาต่างพระมารดากับพระเจ้า
ลูกยาเธอเจ้าฟ้าเอกทัศ (พระเจ้าเอกทัศ) และพระ
เจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าเอกทัศ (พระเจ้าเอกทัศ) ครั้น
เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ.
๒๓๑๑ กรมหมื่นเทพพิพิธสวามิภักดิ์พระเจ้าลูกยา
เธอเจ้าฟ้าเอกทัศ ซึ่งดำรงตำแหน่งกรมพระ
ราชวังวรดิศตามมรดก (ตำแหน่งรัชทายาท) ได้ครอง
ราชสมบัติต่อพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าเอกทัศผู้เป็นพี่
จึงได้ผนวชออกมา ประจวบกับพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าเอกทัศเสด็จสวรรคตไม่ชอบการขัดแย้งจึงได้
ราชสมบัติเสด็จออกทรงผนวช กรมหมื่นเทพพิพิธ
เกรงราชภัยจะถึงตนจึงออกผนวชที่วัดกระโจม แต่
กระษัตริย์ตามเมื่อสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ เสด็จ

ครองราชย์ จึงมีประกาศให้กรมพระตำรวจทั้งแปด
ไปจับตัวมา จึงจะประหารชีวิตเสีย แต่ขุนนางกรม
วังหลวงว่าเป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ในนิเวศมณฑล
ขอให้การประหารในระหว่างทรงพระศานต์ในพระศานต์
จึงสั่งให้จองจำไว้ ครั้นกำปั่นจะไปส่งกาฬวิปเพื่อส่ง
พระวิสุทธิธารณ์และพระวรรณธรรมไปเผยแผ่พุทธ
ศาสนาตามวงศ์ที่เมืองลังกา จึงให้พระมหากษัตริย์
เทพพิพิธไปกับเรือกำปั่นนั้นด้วย กรมหมื่นเทพพิพิธ
พำนักที่เมืองลังกาได้ ๔ - ๕ ปี ต่อมาภายหลังทราบ
ว่ากรุงศรีอยุธยาถูกกองทัพพม่าล้อมอยู่ จึงหาโอกาส
หนีกลับมายังเมืองไทยได้โดยฉวยเรือกำปั่นขนาดเล็ก
กำปั่นเล็กมาขึ้นเมืองมะริด เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๕ ต่อมา
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๗ กองทัพพม่าล้อมเมืองมะริด
จนท้าว กรมหมื่นเทพพิพิธจึงหนีมาอาศัยอยู่ที่
เมืองเพชรบุรี
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอัฐมพรร (สมเด็จพระ
รัชกาลที่ ๑) ทราบเรื่องราวกรมหมื่นเทพพิพิธค
งอยู่เมืองเพชรบุรี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ไปอยู่เมือง
ฉันทบุรีในปีเดียวกันนั้น เมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธมา
อยู่เมืองฉันทบุรีนั้น ชาวกองทัพพม่าล้อมกรุงเทพฯ ปล้น
สะดมขามเมืองในหัวเมืองใกล้เคียงและเจ้าอาษา
บ้านชาวเมืองฉันทบุรีเป็นจำนวนมาก ผู้คนได้รวมตัว
กันเป็นชุมนุมตั้งค่ายป้องกันตัวดังที่เข้านางจะงัน
เป็นต้น ชาวหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเห็นว่า
เชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ได้มาพำนักที่เมืองฉันทบุรีต่างพากัน
มาหาสมิศักดิ์ หวังจะให้เป็นที่พำนักต่อผู้กองทัพ

พม่า จึงพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
บันทึกไว้ว่า

“เมื่อครั้งกรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งไป
อยู่ ณ เมืองฉิ่นชวานั้น บรรดาคนชาว
หัวเมืองทั้งสิบสองปันนาและสิบสองจุไทย
ก็มีบ่อน้ำร้อน แก้วมวสวมีกตัญญูมาพบ
ก็มาอยู่เป็นอันมาก กรมหมื่นเทพพิพิธ
จึงทรงเห็นว่าชาวหัวเมืองนั้นอยู่ ณ เมือง
ปวเจินบุรี และคนชาวหัวเมือง
นครน่าน เมืองงั่ว เมืองมูจิ เมือง
ฉะเชิงเทรา เมืองชดบุรี เมืองบวระเมือง
เลื่องลือกันว่าจะเกิดออกมารบ
พม่าแล้ว กรมหมื่นเทพพิพิธจึง
โบราณเรียบกอบกู้ว่า กรุงพม่าพม่า
เช่นเดียวกับนี้ จึงทรงเห็นว่าพม่า
มาขึ้นด้วยเมืองหลายพันหัวรับอาสา
จะรบพม่า กรมหมื่นเทพพิพิธจึงให้
ตั้งค่าย ณ เมืองปวเจินบุรี จึงทรง
ให้หมื่นแก้ว หมื่นศรีนารว ชาว
เมืองปวเจินบุรี และคนของผู้น้อย
[พระราชพงศาวดารฉบับนิติศาสตร์
มีเขียนว่า “นาถของผู้น้อยเด็ก”]
ชาวเมืองชดบุรี คนทั้งสิบสองปันนา
นายซ่ง [นายซ่ง คือหัวหน้าของขุน
ข้าหลวง] มีฝีมือเข้มแข็งให้ไปรบพม่า

ทัพพม่าพม่า รวหัวเมืองต่าง ๆ
สองพันเศษ ยกมาตั้งค่าย ณ ปากน้ำ
โชนา คนทั้งสิบสองปันนาหัวเมือง
กษัตริย์เมืองพม่าพม่าก็ตั้งอยู่
ในกรุงพม่าพม่าพม่า คนใน
กรุงพม่าพม่าพม่าก็ขึ้นตีทัพ
ถอยถอยหนีพม่าพม่าพม่าพม่า
เข้าหัวเมืองพม่าพม่าพม่าพม่า
อันพม่า บรรดาพม่าพม่าพม่าพม่า
ซึ่งเป็นพระพม่าพม่าพม่าพม่า
กับทั้งหมื่นแก้ว หมื่นศรีนารว
พม่า และพระยารัตนาธิเบศร์พม่า
พม่าพม่าพม่าพม่าพม่าพม่า
พม่าพม่าพม่าพม่าพม่าพม่า
พม่าพม่าพม่าพม่าพม่าพม่า

(กรณิศปาดร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์,
๒๕๓๕, หน้า ๑๔๖)

เหตุกบฏที่กรมหมื่นเทพพิพิธตั้งก่อร่าง
อุกฉุกคนหัวเมืองปวเจินบุรีนั้นอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๘
ซึ่งกองทัพน้อยที่กรุงเทพฯ ไม่แตก แต่พม่าได้
ส่งกองทัพน้อยที่กรุงเทพฯ ไปไม่แตก แต่พม่าได้
กรุงเทพฯ ไปไม่แตก แต่พม่าได้
กรุงเทพฯ ไปไม่แตก แต่พม่าได้
กรุงเทพฯ ไปไม่แตก แต่พม่าได้
กรุงเทพฯ ไปไม่แตก แต่พม่าได้
กรุงเทพฯ ไปไม่แตก แต่พม่าได้
กรุงเทพฯ ไปไม่แตก แต่พม่าได้

เสีย ส่วนนายทองอยู่น้อย (หรือ นายทองอยู่ แก่เล็ก) หนีไปได้ ค่ายไหนแตกกระจัดพลล้มพรวน ภายหลังพวกลัทธิพรหมพวกลัทธิตั้งมั่นที่เมืองชลบุรี บัญว่าขณะนั้นชลบุรีเป็นเมืองร้าง ผู้คนพากันหนีพม่าเข้าไปอยู่ป่า กริมนายทองอยู่ นกเฒ่ามาตั้งมั่น ชาวเมืองชลบุรีก็อพยพเข้ามาอาศัยอยู่จำนวนมาก

เมื่อกรมหมื่น เทพพิพิธและพระยารัตนาธิเบศทราบข่าวภัยปากน้ำ โอรสคนแรกต่างก็ตกใจไม่คิดอ่านที่จะต่อสู้กับทัพพม่า จึงพาสมุหฯ พรหมพวกลัทธิขึ้นไปทูลขอขงเรือรบพล (ช่องทางที่ลัดเขาใหญ่ที่จะล่องไปเมืองนครราชสีมา) ผ่านด่านพรมแดน (ภายหลังลดเป็นเมืองสระบุรีธนบุรี) ไปยังเมืองนครราชสีมา กรมหมื่นเทพพิพิธไปเกลี้ยกล่อมเจ้าพระยาจักรราชสีมามีให้ได้ จึงไปเกลี้ยกล่อมพระพิมาย จึงยอมแพ้แล้ว และได้คิดอ่านจับพระยาจักรราชสีมาประหารชีวิต และเกลี้ยตั้ง พระพิมายเป็น “เจ้าพระยาศรีสุริยราช” บุตรชายทั้งสองของพระพิมายเป็น “พระยามหาอมตศรี” และ “พระยารัตนาธิเบศ” กรมหมื่นเทพพิพิธมีอำนาจเหนือเมืองพิมายและเมืองนครราชสีมา (เรียกว่า) “เจ้าข้าพิมาย”

ครั้งเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก พวกเชื้อพระวงศ์และนายทัพนายกองที่หนีเอาชีวิตรอดต่างลี้ภัยหนีไปรวมกับเจ้าพิมายเป็นจำนวนมาก จะนับก็เข้าพิมายจนถึงกัถงเข้มเข็งมากหลังเสียดัง

เหตุการณ์ที่กองทัพพม่าตีค่ายปากน้ำโพธิ์นั้นเป็นระยะเวลาก่อนกรุงฯแตก คือในปี พ.ศ.

๒๓๐๙ หัวเมืองภาคตะวันออกยังไว้แต่แดงทัพพม่า ยกมาป้วนสะตาม กริมนเมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธพาพรรคพวกหนีไปตั้งมั่นที่เมืองพิมาย ชาวหัวเมืองภาคตะวันออกบางส่วนลี้ภัยไปกับกองทัพของกรมหมื่นเทพพิพิธ และกำลังส่วนใหญ่ยังไม่ได้เคลื่อนไปทัน

พระเจ้าตากสินมหาราชฯ ทรงอุปถัมภ์

กองทัพพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลายาวนาน ปีละครั้งกองทัพพม่าไปตั้งมั่นสะตามเจ้าพระยาจักรราชสีมามหาราชของกรุงศรีอยุธยา ส่วนทหารในกองทัพรักษากรุงฯ ค้างคิณโรยตัวลี้ภัยลงมาประจำวัดกับพม่าใหม่กำลังเข้ามาตั้งค่ายประชิดกำแพงเมืองทางด้านหัวรอ สถาปนากำแพงพระนครนั้นผู้คนก็หัววันไหว้เครื่องสวดทัพพม่า นอกเหนือพระราชพงศาวดาร (กรมศิลปากร, ๒๕๒๙, หน้า ๒) ยังบันทึกเหตุการณ์อย่างพิสดารไว้ด้วย เช่น

“สมเด็จพระอริยวงศาคต

โศภณพระบรมศาสดา ๔ ค่ำ เดือนยี่

ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ (พ.ศ. ๒๓๐๕)

ก่อนเสียดังพิมาย ๒ - ๓ เดือน (เสียดัง

วันอังคารขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ตรงกับ

วันสงกรานต์ คือวันเนา เปลี่ยนปีเป็น

ปีกุน นพทศ จ.ศ. ๑๑๕๙ ตรงกับ

พ.ศ. ๒๓๑๐) เกิดไฟไหม้บ้านเรือน

ในขณะนั้นเอง ตั้งแต่หัวทราย
สามติดไปยังสะพานช้าง
คลองเจ้าแม่ปลื้มยกแม่น้ำฮั่น
ใหม่วัดสาวกัญเฝ้าหน้าวัด เช่น
วัดจางงู่นะ วัดพระศรีมหาธาตุ
เป็นสี่ พระยาแก้วเพชร
(พระเจ้าตากสิน) ตั้งค่ายอยู่ที่
วัดพิชัยได้ปรึกษากันระหว่าง
นายทัพมาบอกช่วยวัดพิชัย
เห็นว่าบ้านเมืองคงจะรักษาไว้
ไม่ไหวแล้ว จึงคบคิดกันตีพวก
กองทัพน่านมืองออกไปทาง
ภาคใต้ ไปบอกให้ว่า เชิญรวบรวม
สมัครพรรคพวกออกหาเราได้
ไปจะมอบหัวเมือง กับรวบรวม
ศรัทธาไว้ พร้อมกันนั้นยกทหารผู้ใหญ่
คือ พระยาอินทวิมล หลวงพรหมเสนา
หลวงพิชัยราช หลวงราชเสนา
ขุนอภัยภักดี รวมเป็น ๕ นาย กับ
ขุนหมื่นผู้ช่วยอีกจำนวนหนึ่ง
พระยาแก้วเพชรจึงคำยักให้ช่วยยก
ไปอย่างลับๆ ถัดมา พวกหัวนคร อำเภอบ
ดุษฎี อังศุวิบูลย์นครศรีอยุธยา
ก่อนเวลาทอนหัว วันเสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ
เดือนมี ไปต่อ ถัดมาวันเสาร์

กองทัพพม่าก็ได้ติดตามจนมาถึงบ้าน
ข้าวเม่า บ้านดัมบัณฑิต ต่อสู้กับบริเวณนั้นจนถึง
เที่ยงคืน กองทัพพม่าถอยไป วันรุ่งขึ้นเดินทัพไปยัง
บ้านโพธิ์สังหาร กองทัพพม่าสาบสูญเสีย ครึ่งหนึ่งอยู่
กันเป็นสามารด เสียอาวุธพลไปมากเหลืออยู่ฝ่าย กอง
ทัพพม่าถอยออกไปตั้งถนัดถวัลได้จำนวนหนึ่งจึง
ถอยไปหยุดพักแรมอยู่บ้านพราหมณ์ ในครั้งนั้นกอง
ทัพพระยาแก้วเพชรขาดเสบียงอาหารแต่กองทั
พม่าก็ตามติด ๆ ไป

๑. ได้ก้ำกึ่งพลเห็น

กองทัพพระยาแก้วเพชร (พระเจ้าตาก
สิน) ผู้กล้าใจอดอยาก ทอดตัวหาอาหารตามลี้ลับไปยัง
แตกหนีกระจัดกระจายไปบ้าง ทหารพม่าก็ตามติดอยู่
กับแม่ทัพพม่าเหลือไม่มากนัก จึงจะทิ้งพาเข้าเมือง
ราชทาง เช่น เมืองกะเชิงเตา เมืองปากจินบุรี ซึ่งมี
เสบียงอาหารอุดมสมบูรณ์ ก็อยู่ในสภาพกระอักกระอ่วน
ใจ เพราะตนเองนั้นหิวหยาบหิวอดอยากจะตักทุ่งศรี
อยุธยายังไม่แตก จึงเกรงว่าจะไม่ได้รับตามร่วมมือ
จากเจ้าเมือง อีกประการหนึ่งพระยาแก้วเพชรคง
จะทราบดีว่าเจ้าเมืองเหล่านั้นยอมสวามิภักดิ์เข้าข้าง
ตัวไม่ได้ เพราะทางกรุงศรีอยุธยาจะกดขี่หา
ว่าเขาใจออกห่างจากราชธานี ฉะนั้น กองทัพของ
พระยาแก้วเพชรจึงหลบ ๆ ซ่อน ๆ เล็ดลอดมา
นิคมทศมิตรพรรคพวกที่เป็นชุมชนขนาดเล็กย่อม ใน
ครั้งนั้น กองกำลังพระยาแก้วเพชรเดินทางไปถึง

เมืองนครนายก พบกับขุนชำนาญไพรสณฑ์ และนาย
ทองช้างเมืองนครนายก วันที่วันจันทร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน
ยี่ (พ.ศ. ๒๓๐๕) ขุนชำนาญไพรสณฑ์และสมัคร
พรรคพวกทยอยเข้าค่าย จึงได้ค่ายพักมาขึ้น วิ
สมัยสงครามและได้ช้างพลาย จนถึง ๖ เชือก (กรม

ศิลปากร, ๒๕๒๔, หน้า ๙) อาจจะได้กล่าวได้ว่า จุดเริ่ม
ต้นในการยกทัพยกย่นทัพตั้งหัวเมืองภาคตะวันออกนั้น
เริ่มต้นจากกองทัพของขุนชำนาญไพรสณฑ์ แต่
กระนั้นก็ตาม พระยาทัพเพงเพงยังไปแก้ตัวที่จะขอ
ความร่วมมือจากเจ้าเมืองนครนายกและเจ้าเมือง

ภาพที่ ๑ พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพที่ ๒ เตรียมกำลังพลกับหลวงชำนาญไพรศณฑ์ (จิตรกรรมฝาผนังวิหาร
พระพุทธรบาท วัดใหญ่อินทาราม อ.เมืองฯ จ.ชลบุรี)

ภาพที่ ๓ กองกำลังพระยากำแพงเพชรเข้ายึดบ้านกง (จิตรกรรมฝาผนัง
วิหารพระพุทธรบาท วัดใหญ่อินทาราม อ.เมืองฯ จ.ชลบุรี)

ปราจีนบุรี แสดงให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมขององค์ราชัน
ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เจ้าเมือง
เหล่านั้นจะยอมอ่อนน้อมยอมเข้าด้วยโดยง่าย ถึงหา
องค์ราชันเสด็จลงมาเล่นทั่วหัวเมืองชายทะเล เกี่ยวกับ
ก๋อ่อมชาววิเศษแสนพบ ครั้นถึงบ้านกง (แขวงเมือง
นครนายก) พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปจรดกับ
ขุนนางที่เสด็จมาขึ้นในกง แต่ขุนนางเหล่านั้นพาเหล่า
นักเลงมาคอยขัดขวางไม่ เสร็จแล้วก็ตั้งค่ายล้อมอยู่
แม้ว่าจะระดมยิงก็ยังไม่ยอมถอยมา ครั้นสามราตรีตาม
ในที่ทุ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมา ๒๐
นายเข้าโจมตีบ้านกง ลีลิตเอกราชได้ ขาวบ้านแตก
คืนไม่เต็มค่ำ เก็บได้ข้าวและเสบียงอาหารจำนวนมาก
มาก (กรมศึกปากร, ๒๕๒๙, หน้า ๔๖) ครั้นวันรุ่ง
ขึ้นเดินทางมาประทับแรมที่บ้านหนองไม้ซุง เดินทาง

ต่ออีกสองวันมาถึงบ้านนาเจ็ว (ในเขตอำเภอบึงนคร
ในปัจจุบัน) แคว้นเมืองนครนายก ประทับแรมอยู่คืน
หนึ่ง วันรุ่งขึ้นเดินทางไปยังบ้านน้ำขามไปพักแรมวัน
ออกอีกหนึ่งวัน ถึงบ้านกงตะเภา^๕ คำเมืองปราจีนบุรี
เดินทางข้ามทุ่งไปจนเวลาพลบค่ำ หยุดพักแรมที่
อาหารและที่พักของทหารของพระเจ้าเชียงใหม่ แล้วยัง
เห็นกองทหารของพระเจ้าเชียงใหม่ จึงตั้งให้สองกรม
เฝ้าข้ามน้ำตามทางของพระเจ้าเชียงใหม่ตัวทอง
ทัพพระยาแก้วเพชรกองอยู่ถึง ๓ วัน ครั้นถึงวัน
จันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนยี่ กองทหารของพระเจ้าเชียงใหม่
จึงตามมาทัน พระยาแก้วเพชรโกรธพระเจ้าเชียงใหม่
ที่กล้าแข็งข้ามเขา เดินทางขัดขวาง พระยาแก้วเพชรยก
กองทัพไปรบกับพระเจ้าเชียงใหม่ จึงลงโทษโบยหลัง ๔๐ ที แล้วให้ประหารชีวิตเสีย แล้ว
นำทหารทั้งปวงไปขังไว้

^๕ ให้รอดเขียนว่า “ครั้น ณ วันอังคาร ขึ้น ๙ ค่ำ เดือนยี่ ปีชง อัฐศก (ช.ศ. ๑๙๒๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๕๐๘) จึงเสด็จพระบาทสมเด็จพระ ๒๐ ฝ่ามือไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ (นามแห่งเรียกว่า บ้านกง) มณฑล ๑,๐๐๐ องค์ต่อผู้ขึ้นชักทนต์ให้ตั้งหรือท่า
ขึ้นครวญ แล้วเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ถูกที่ลอบยิงได้ ก็จับมีนาท้าวบุตรเจ้าไป ให้ทหารปืนขึ้นหักเอาค่ายได้ไว้ละชุมนุมพันทหารชาว
บ้านเขาจะลอบกระจัดกระจัดเอาเหล่าทัพไป ได้ร้างพออยู่ จึงตั้ง ๙ ค่ำ และให้มิรุญสุวรรณธัญญาหารเป็นอันมาก”

^๖ บรมราชโองการ “คำเมืองตะเภา” หรือ บ้านกงตะเภา ตั้งให้พระยาเพชรราชสงครามกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพพร
วงศ์, หน้า ๓๖๖ ว่า “เมืองขึ้นมหาลไทย บ้านกงตะเภาขึ้นเป็นเมืองประจักษ์การม ถกคำมรณมานเมืองอินทร์ ยกบ้านทิมนรเป็นเมือง
ธัญญาประเทศ บ้านกงตะเภา องค์ขึ้นเป็นเมืองวิเศษนคร...”

^๗ การที่พระเจ้าเชียงใหม่ลงมือจับข้ามนั้น แสดงว่าพระเจ้าเชียงใหม่ประณามสถานการณ์ว่า กองทัพของพระยาแก้วเพชรจะไม่
หักที่ขึ้นแข็งให้ง่าย ๆ พระยาแก้วเพชรก็ยังไม่ยอมแพ้ด้วย ส่วนตัวพระยาแก้วเพชรเองก็ไม่มีความตั้งใจที่จะเจรจาสงบศึกกับฝ่ายเมือง
เหล่านั้นได้ แม้จะยอมจนมาดอ้อม เช่น บ้านกง ถึงแม้ยอมอ่อนน้อมก็ต้องให้กำลังหักเอาค่าย อีกประการหนึ่งกองทัพพระเจ้าเชียงใหม่
เมื่อถึงบ้านกงนั้น พระยาเชียงใหม่จึงให้เอาเมืองจากค่ายที่พระยาแก้วเพชรกองอยู่มา

๒. ปะทะกับกองทัพพม่าที่ปากน้ำเจ้าโล้

แขวงเมืองฉะเชิงเทรา

แม่ทัพพม่าทราบ ว่ากองทัพที่ส่งให้ไล่

ตามตีทัพพระยาตากแห่งเพชรบูรณ์ติดต่อกลับไป จึงได้
ส่งกองทัพมาตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำเจ้าโล้ (ส่วนเจ้าโล้
ไหลลงแม่น้ำบางปะกง อันทอดยาวกัฉะ) แขวงเมือง
ฉะเชิงเทรา และได้ส่งกองทัพเรือมาแนวเสริมกำลังที่
ปากน้ำเจ้าโล้อีกด้วย ค่ายพม่าที่ปากน้ำเจ้าโล้ได้ส่ง
กองลาดตระเวนสอดแนมกองทัพของพระยา
ตากแห่งเพชร กรันถึงวันอังคาร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่
ปิ๋อ อัฐศก กองทัพพระยาตากแห่งเพชรหันกองทัพ
พม่าที่ค่ายปากน้ำเจ้าโล้อย่างคาดหมาย จึงขุดสนาม
เพลาะปั้งต่างค่าย ให้กองเสบียงดำเชิงห้ามคอน
ล่วงหน้าไปก่อน กรันกองทัพพม่าเข้ามาใกล้เส้นเรียง
รายมาตามคมนาฬางประมณหกเข็ดฉั้น จึงให้ยิง
ปืนใหญ่รัยระดมไปยังกองทหารพม่า แม้ว่ากอง
ทหารพม่าจะฉาน้ำหนุ่นหนึ่งถันมา ก็ส่งให้ยิงปืน
ใหญ่หนีออกกลับไป ทหารพม่าล้มตายช่นหมวมากหนี
กลับไป เหล่าทหารหาญในกองทัพพระยา
ตากแห่งเพชรล่าก็ให้ร้อง ที่ร้อง ตีกลองคำทับไล่ตาม
ฆ่าทหารพม่าตามตยอีกจำนวนมวกหลังถันนั้นก็

เตรียมเดินทัพต่อไป

การที่กองทัพพระยาตากแห่งเพชรสู้รบกับ
กองทัพพม่าที่ปากน้ำเจ้าโล้นั้น กองจะสุญเขียทหาร
จำนวนมวกทั้งกองทัพพม่าและกองทัพของพระยา
ตากแห่งเพชร โดยผลพระพระยาตากแห่งเพชรกองจะสุญ
เขียทหารคนฉะฉะเห็นพม่าไปจำนวนมวกในการ
ปะทะกับพม่าครั้งนั้น จึงมีหลักฐานการสร้างสถูป
เจดีย์เป็นอนุสรณ์แก่พี่น้องนักรบไว้ที่ปากน้ำเจ้าโล้
ด้วย พังงอกล่าวได้ว่าราชนิกเขกเป็นพระเจ้ากรุง
ธนบุรีแล้ว เป็นเจดีย์ทรงถึงกาพนาคช่นตั้งอยู่โคก
เลี้ยว (ในมีวัดบริเวณนั้น) ชาวบ้านบริเวณนั้นเล่าสืบ
ต่อกันมาว่าเป็นเจดีย์พระเจ้าตากฉะฉะสร้างไว้ ปู่ย่า
ยายเรียกว่าเจดีย์พระเจ้าตาก เจดีย์ดังกล่าวถันจะ
ตถึงตมในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ฉะฉะนั้นอยู่อายุ ๗๓ ปี
(พ.ศ. ๒๔๕๓) ยังจดจำถันได้ ฉะฉะนี้ทางราชการ
จำถอนบางถันได้สร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่ในสถานที่
เดิม นั้ว่าพยายานรักษารูปฉะฉะฐานเดิม และทำพิธี
เปิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓*

* ดูการศึกษาข้อฉะฉะนิฐานความฉะฉะของรูปทรงเจดีย์ของศะฉะกับเจดีย์ของศะฉะใหม่ โดยวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากคำ
บอกถ่า (oral history) ในบทความชื่อ “เจดีย์วัดปากน้ำ (ฉะฉะของฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ)” ของ ฉะฉะฉะ ป่ารุ่งวงศ์ และ
บุญเดิม พันธอน ในวารฉะฉะฉะฉะ พ.ศ. ๕๓-๕๓ - กองบรรณาธิการ

ภาพที่ ๔ ต่อกู้กับกองทัพพม่าที่ปากน้ำเจ้าโล้ (จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระพุทธบาท วัดใหญ่อินทาราม
อ.เมืองฯ จ. ชลบุรี)

ภาพที่ ๕ อนุสรณ์สถานปากน้ำเจ้าโล้ อ. บางคล้า จ. ฉะเชิงเทรา

ภาพที่ ๖ ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช บริเวณ
ตลาดอำเภอบางกั้ว

ภาพที่ ๗ พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสิน
 มหาราช อ. บางคล้า

๓. เติบโตแห่งเมืองระยอง

ครั้นได้ชัยชนะกองทัพพม่าตีไปหน้าเจ้าโอ
แขวงเมืองฉะเชิงเทราแล้ว พระยาโกษาพะเพชร์จึงเดิน
ทัพผ่านมาทางบ้านหัวทองกลาง สะพานทอง จังหวัด
ชลบุรีถึงวัดบดินทร์เมืองชลบุรีไปยังหัวเมืองฝ่ายตะวันออก
ซึ่งเมืองชลบุรีในสมัยนั้นตั้งอยู่บริเวณบ้าน
บางปลาสร้อย (หัวตลาดชลบุรีด้านกรุงเทพฯ) ชาว
บ้านทั่วไปสมัยก่อนเรียกเมืองชลบุรีว่า “บางปลา
สร้อย” เหมือนกับนิยามเรียกเมืองฉะเชิงเทราว่า “แปด
ริ้ว” ฉะนั้น จึงพบว่าชาวชั้นและออกฮารีนจกบันทึก
ชื่อเมืองชลบุรีว่า เมืองยังก็อกด้วย คือ ทางปลาสร้อย
นั่นเอง

เมื่อกองทัพพระยาโกษาพะเพชร์ผ่านมายัง
เมืองชลบุรีนั้น พระยาโกษาพะเพชร์หาได้เข้าไปเมือง
ชลบุรีไม่ ด้วยเหตุที่เมืองชลบุรีเป็นเมืองร้างเมื่อครั้ง
ทัพพม่ามาตีภายหลังที่ปากเกร็ดโยธกาของกรม
หมื่นเทพพิพิธ พ.ศ. ๒๓๖๕ จึงเดินทัพหัดละไปยัง
บ้านฉะลือ แขวงเมืองบึงระนอง ซึ่งได้พบกับนาย
กลอง (เอ้าพะระวาชหัศนเสงหรือว่า) นายกลอง นาย
ซ่องลุมไพฑูรย์ เป็นหัวหน้าอยู่ที่นั่น นายกลองหัว
หน้าส่งบ้านฉะลือให้ขอยืมหมื่น เติร์นท้าวจะ
ลือรบ พระยาโกษาพะเพชร์จึงมีช้างหลายพร้อมด้วย
พลทหารแวดล้อมหน้าหัวเมืองตรงไปยังพลพรรค
ของนายกลองที่มั่นชกคอกคู่นั้นด้วยทัพเพียงชายไม่เกรง

กล้าคงกำลังของนายกลอง ในที่สุดนายกลองตรงกัว
บารที่จึงยอมอ่อนน้อมยอมแพ้ด้วย พระยาโกษาพะ
เพชร์จึงให้ทัพย์แก่ นายกลองและพลพรรค และให้
โอรสท้าวหน้าเขตแดนให้ตั้งอยู่ในยุติธรรม นายกลอง
ลาทางไปยังเมืองระยองต่อไป (กรมศึกษากร,
๒๕๒๘, หน้า ๕)

ครั้นวันอาทิตย์ แรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ ปีมอ
อัฐศก นายกลองคุมไพร่พล ๑๐๐ นำทัพเดินถึงทัพยา
(บางฉะลือว่า พัทธยา) หยุดพักแรมกินหนึ่ง รุ่งเช้าเดิน
ทัพมาถึงบ้านนาจอมนเทียน ทางใต้เคย สักทิม หยุด
ประทับแรมแห่งละ ๑ คืน แล้วเดินทัพตามชายทะเล
ถึงตำบลหินโงง ก่อบ้านใหม่ แขวงเมืองระยอง
หยุดประทับแรมแห่งละ ๑ คืน พระยาโกษาพะเพชร์
ได้ปรึกษานายทัพนายกองว่า บัดนี้กรุงศรีอยุธยาจะ
เสียแก่พม่าเป็นแน่แท้ เราคิดจะรวบรวมอาณา
ประชาราษฎร์ให้ทั่วเมืองภาคตะวันออกทั้งปวง ช่อก
ชุมผู้คนให้เป็นกำลังแก่บ้านเมืองและเราจะทำนุบำรุง
สมณพราหมณาประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข และ
ได้ประกาศให้บรรดานายซ่อง นายชุมชุมที่ซ่องชุม
กำลังทัพให้มารวมกันเป็นขอบเขตอาณาเขตด้วยทัพ
ให้องค์ได้ ในครั้งนั้นได้มีนายซ่อง นายชุมชุมอยู่ในป่า
เขาได้นำเข้าด้วยเป็นจำนวนมาก กิตติศัพท์ดังกล่าว
ได้ลือร่ำไปถึงพระระยองบุญเมือง เจ้าเมืองระยอง

พระระยองบุญเมืองจึงนำข้าวสาร ๑ เกวียน มา
ต้อนรับ * และนำทัพไปยังเมืองระยอง ตั้งค่ายที่บ้าน
ท่าประดู่ ๑ คืน และมาตั้งค่ายประชันแรมที่วัดตุน ตั้ง
ให้ขุนคณานพเอะ ปักขวกทหนเมตามธรรมเนียมศึก
กรบถ้วน

กองทัพพระยาตากแห่งเพชรบุรีมีกองระยอง

เมื่อกองทัพพระยาตากแห่งเพชร (พระเจ้าตาก
สินหาราช) ยกมาตั้งที่วัดตุน พระระยองบุญเมือง
คงมีความกล้าบึกใจมาก เพราะจะยอมอ่อนน้อมเข้า
ด้วยก็เกรงว่าทวงกรุงศรีอยุธยาจะหว่ากบฏ เพราะ
เหตุว่าช่วงระยะเวลาตั้งถ้าวกรุงศรีอยุธยาไม่ได้
เสียแก่พม่า * ครั้นจะป้องกันเมืองระยองก็เห็นว่าคง
จะสู้ไม่ได้ จึงคำนินนโยบายแบบบัวไม่ห้ำหั่นไก่ให้
พุ่ม โดยอยู่คอยต้อนรับกองทัพพระยาตากแห่งเพชร
ประหนึ่งว่าแม่ทัพเดินทัพผ่านมา ทำเอิบยงอาหารมา

เลี้ยงดูกองทัพจากเมืองกรุงฯ และหาได้ยินยอมให้
กองทัพเข้าเมืองไม่ แต่พระยาตากแห่งเพชรคงจะรู้
ความโง่ใจของพระระยองบุญเมือง ฉะนั้นเมื่อตั้งค่าย
พักแรมที่วัดตุนนั้นได้สั่งให้ทหารตั้งค่ายซุ่มล้อม
และวางขากหนามป้องกันตามธรรมชาติของถ้ำ
ค่ายศึก

ส่วนคณะกรรมการเมืองระยองนี้ผู้ไม่เห็น
ด้วยจำนวนมากที่ยอมอ่อนน้อมต่อกองทัพพระยา
ตากแห่งเพชร โดยเฉพาะขุนรามหนึ่นซ่ง ทดงทอ
แสนหาญ ขุนจันเมืองด้วง นายทองอยู่ นกเล็ก
(นายทองอยู่ นกเล็กเป็นนายของชาวเมืองชลบุรี เคย
รับอาสากรมหนึ่นเทพพิพิธเป็นนายทัพรักษาลำ
ปากเรือโยธกา แต่ถูกกองทัพพม่าตีแตก ดังกล่าวไว้ใน
ตอนต้น) คณะกรรมการเมืองเหล่านั้นก็กลัวว่า
พระยาตากแห่งเพชรถึงค่ายวัดพิชัยหนีเลาตัวรอด
หนีพระราชาธิบดีการศึกอยู่แล้ว อีกประการหนึ่ง กรุงศรี

* พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) หน้า ๕. กล่าวว่า "ผู้รั้งเมืองระยอง กรมการทั้งปวงชวนกัน
พาครอบครัวและ ครัวอยู่ภูเขารกเกวียนหนึ่ง เสด็จคำนับมเกลื้ประสูติพระเจ้าพรหมปิ่นคาบดิดากระบอกหนึ่งกับผู้รั้งเมือง
และเจ้าแม่ศรีสมประกับอยู่ ณ วัดตุน"

* กรุงศรีอยุธยาแตกวันอังคาร ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๕ ปีจอ นพศก พ.ศ. ๒๒๙๐ กองทัพพระยาตากสินออกจากนนทบุรี วัน
อังคาร แรม ๖ ค่ำ เดือน ๕ เดินทางมาประมาณ ๒ วัน ถึงระยองวันจันทร์แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๕ ก่อนเที่ยง ๒ เดือน ๑๒ วัน

อยู่ชยเก้งมิได้เสียแก่ข้าศึก การอ่อนน้อมเข้าด้วยกับ
พระยาตากแห่งเพชรครั้งนี้ เมืองระยองก็ทำกับเป็น
กบฏต่อราชธานี ความลับดังกล่าวนั้นได้ล่วงรู้ถึง
พระยาตากแห่งเพชร เมื่อนายบุญรอด แขนงอิน นาย
บุญหนัก้องนัยพระยาจันทบูร และนายมด (พระราช
พงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทบุรุษ (เดิม) ไม่มี
ชื่อ นายมาด แต่พระราชพงศาวดารฉบับบริติช มี
เขียนมีชื่อ นายหมวก) ขอหมายตัวทำราชการกับ
พระยาตากแห่งเพชรและได้ฝากความลับดังกล่าวมาแจ้ง
ให้ทราบ

เมื่อพระยาตากแห่งเพชรทราบข่าวลับ จึงจึง
ดำเนินขบวนก่อนที่กรมการเมืองระยองจะรู้ตัว อีก
ประการหนึ่ง พระยาตากแห่งเพชรระแวงเจ้าเมืองไม่
ให้ความร่วมมืออยู่ก่อนแล้ว จึงเห็นว่าไม่กล้าที่จะเข้า
เมืองนทมนุช เมืองจะแข็งเกราะเพื่อเจรจาขอให้เข้า
ด้วย ครั้นมาถึงเมืองระยองสถานภาพกองทัพของ
ท่านลี้ขุม ประเมินว่าถึงว่าคงจะตีหักเอาเมืองระยอง
ได้ การที่พระระยองบุญเมืองปฏิสนธินาถต้อนรับนั้นก็
เป็นนารายทของเจ้าเมืองที่ต้องเลี้ยงดู ให้เลี้ยง
อาหารแก่กองทัพหลวงที่เดินทางผ่านมาเท่านั้น หา
ได้เป็นใจที่จะอ่อนน้อมเข้าด้วยแต่อย่างใดไม่ ฉะนั้น
พระยาตากแห่งเพชรจึงให้หาพระระยอง มาปรึกษา
ยังค่ายวัดกุ่มทับทิม พระระยอง ไม่ทราบข่าวความลับ
ล่วงรู้ไปถึงพระยาก็แผลงเพชรแล้ว จึงไปหาที่อาศัย
ด้วยความซื่อ ครั้นถึงค่ายวัดกุ่มพระยาตากแห่งเพชร
ได้สอบถามหาความจริง ถึงพระราชพงศาวดาร

ฉบับพระราชพงศาวดาร เล่ม ๒ (กรมศิลปากร. กอง
วรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖, หน้า ๑๓๕)
บันทึกไว้ ดังนี้

"...ตัวคุณกระทำการทำบุญบำรุง
แผ่นดิน ทั้งนี้ช่วยมิการบุญอัน
ไพเราะทำประการบุญทั้งปวง
หวังจะช่วยคุ้มครองป้องกัน
เมืองสามัคคี นี้ได้คิดจะมอบหมาย
ผู้ใดให้ได้รับความเดือดร้อน
และขุ่นหมิ่นการการพรหมคุณ
ของสิ่งสมคิดกันประคุณไว้
แก่ผู้ที่มีบุญคุณอันทั้งปวง
ดังนี้หรือไม่ว่า ประการใด
พระระยองไม่รับ กรณชูลว่า
มิได้รู้ จึงทรงพิจารณาอุบายปฏิบัติ
พระระยอง เห็นสละถ้อยจะเตือน
อยู่ มิได้ทรมาน จึงสั่งให้
หลวงพ่อบุญมาให้คุมตัว
พระระยอง ๕ ไว้ แล้วตรัสสั่ง
ให้ทักกล่าวหาทั้งปวง
ตระเตรียมหัวฉกรพด้วยสรรพาวุธ
และผูกช้างม้าอาบกำพูน้อย
ถูกช่องทางไว้ให้พร้อม"

พระระยองบุญเมืองดำเนินนโยบายการทูต

"ครั้น ณ วันพฤหัสบดีประมาณ
 ห้าทุ่มเศษ ได้แห้วร้านยกพลให้ทหาร
 ลอบเข้ามาตั้งค่ายล้อมไว้ ๒ ด้าน
 ยั่วให้หรือจะเป็นน้อยใหญ่ระดม
 รุกเข้ามา จึงควงสังข์ให้ฉันทะ
 เหล็กม้าย จัด ทหารประจำหน้า
 ลอบกันไว้ แล้วสัจจะด้วยทหารจีน
 ทหารไทย ๆ หนีไปคาบถือดา

หลวง ขำแดง!พรหมณ์
นายทองดีทนาย หลวงทอง
พระเชื่องเงินคำไข่น้ำ หลวงพรหมแสน
นายบุญมี นายแสงทนาย
นายทิวังควม พระธำมรงค์
ทนายจีน หลวงพิชิต
หลวงพิชัย ขุนช้างเผือกน้อย
หมื่นทอง หลวงพรหม นิตยบวร
ออกตรวจตรารอบค่าย ดูท่าทาง
ข้าศึก จะข้ามมาทั้งใด ค่ายใด
และได้กล่าวกับขุนจ๋ามืดด้วย
ทนายประมาณ ๓๐ คนล้อมไว้
สะพานวัดน้ำ ข้ามแม่น้ำค่าย
ประมาณ ๕ - ๖ วา จึงสั่งให้
วางปืน(ยิงปืน) พร้อมกันลูก
ขุนจ๋ามืดจึงหัวงกับทนายทั้งปวง
จับดินตมกันมานั้นตกสะพานลง
พร้อมกันกลายเป็นชันชาก จึงสั่งให้
ทหารจีนเข้าตะลุมบอนฟันแทง
ข้าศึกหักค่าย ได้กล่าวกับอ้ายนาย
แตกหนีไปหมู่ทหารไทยติดตามไป
คาบประมาณ ๕๐ - ๖๐ เส้น จึงให้
อ้ายน้องชัยบุญ เณรวิมลพลทหาร
ถวิลข้าศึกไปพร้อม"

ภาพที่ ๘ ต้นสะตือผูกช้างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ณ วัดกลุ่มชัยชุมพล อ. เมืองฯ จ.ระยอง

ภาพที่ ๘ พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ในศาลวัดถุ่มชัยชุมพล อ. เมืองฯ จ.ระยอง

พระยาภิรมย์เทพเพชรจักราชกรเมืองระยอง

เมื่อองค์กษัตริย์ของนครการเมืองระยองที่ไม่ยอมอ่อนน้อมถูกตีแตกหนีไป ส่วนตัวพระระยองบุญเรืองก็ถูกของข้าอู่ไพล่ายของพระระยองกำแหงเพชร (พระธิดาจากสิมมาสาร) ฉะนั้นกองทัพพระระยองกำแหงเพชรจึงเข้าเมืองระยองได้โดยง่าย และเจ้าเมืองระยองมาแจ้งขัณฑ์อาณาประชาราษฎร์ที่แตกหนีอพยพหนีไปให้กลับเข้ามาตั้งภูมิลำเนาเดิม เรียกประชุมคณะข้าราชการเมืองระยองและอาณานิคมข้าราชการให้เข้าใจทั่วกันว่า

[illegible]

ห้องโถง สะพานใต้ซุ้มประตูหน้าดิน

และประวัติศาสตร์. ๒๕๓๖, หน้า ๑๕๕)

ภาพที่ ๑๐ เกลี้ยกล่อมขานนิกนคามชนบท (จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระพุทธบาท วัดใหญ่อินทาราม อ. เมืองฯ จ. ชลบุรี)

ภาพที่ ๑๑ ยกกำลังปราบปรามขุนรามหมื่นช่อง (จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระพุทธบาท วัดใหญ่อินทาราม อ. เมืองฯ จ. ชลบุรี)

ของขุนรามหมื่นจันทน์แก้ว ที่กลับมาตั้งที่เมืองระยอง
จัดการการบ้านเมือง! ให้นันทองต่อไป *

๑. ดั้มเมืองชลบุรีตั้งพระยาอนุราชบุรีศรี มหาสมุทรภิรมย์เมือง

ส่วนนางทองอยู่ นกเล็กทั้งห้าของขุนไพร
พลมาถึงจากถูกพม่ายกทัพมาตีค่ายปากน้ำโบรกา
ของกรมหมื่นเทพพิพิธแตก นางทองอยู่ นกเล็กทั้ง
ห้าพาหนีรักษาค่ายกันหนึ่งจึงพามักรพรรดิภรรยา
ซึ่งมีนางอยู่เมืองชลบุรี ภายหลังยกกำลังมาช่วยกรม
หมื่นระยองปล้นค่ายวัดคู่มือของพระยา
แม่ทัพเพชรตอเข้ายึดเมืองระยองได้ไม่ทันแต่หนีพา

พลพรรคกลับไปตั้งมั่นอยู่ที่ภูมิก่อนมาเดิม แต่นาย
ทองอยู่ นกเล็กประจำผจญพิชิตข่มเหงเบียดเบียนประชา
ราชบุรุษหาที่พึ่งมิได้ นอกจากนั้น นายทองอยู่ นกเล็ก
ยังเปี่ยมด้วยนามนาคอศอศักดิ์ทางฉัฏฐกรรมทั้งปวง
ที่จะพาภิรมย์มาพึ่งบรรณิที่เมืองระยองอีกด้วย เมื่อบรรณิ
เห็นเช่นนั้นแล้วจึงยกทัพไปปราบปรามกองกำลังของ
นายทองอยู่ นกเล็กที่เมืองชลบุรี ยกทัพมาตั้งอยู่บ้าน
หนองนาแขวงเมืองชลบุรี ส่งทหารไปสอดแนบดูได้
ความว่า นายทองอยู่ นกเล็กเตรียมพร้อมที่จะต่อสู้
ทางใต้ทางด้ามและทิศจะอ่อนน้อมไม่ จึงยกทัพเข้าไป
ตั้งที่วัดคลองระ ใกล้เคียงเมืองชลบุรีทางประมาณร้อยลี้
จึงให้ให้นายบุญรอดตามหาอ่อนน้อมกับนายชื่นบ้านท่าไช
ซึ่งมกษป็นเพื่อนรักของนายทองอยู่ นกเล็ก ไปเกลี้ย

* สมัยที่ผู้เรียบเรียงหนังสือฉบับนี้ยังมีรอยที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ (พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๔๕๔) เดินทางจากบ้านปากน้ำ
ประตอมผ่านวัดราชบัลลังก์ ปักธงและนอนเป็นประจำ ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่าบริเวณนี้พระเจ้าตากสินทรงตั้งค่าย และได้สร้างพระ
เจดีย์ไว้ด้วย เป็นพระเจดีย์ขนาดเล็กสูง มีเสาหงส์ประดับอยู่ ๔ ทิศ เป็นหงส์ดำทิศตะวันออก ประดับด้วยมณฑลเส้าทั้งสี่ ภายหลังได้
เดินทางผ่านไปถึงเห็นเสาหงส์แล้ว ไม่ทราบว่าเป็นใครกับรักษาหงส์ไว้ได้ และเสาหงส์ประเภทเดียวกันนี้เคยเห็นปักอยู่หน้า
วัดศรีวัดทองช้างเผือกอีก ๒ เสา (วัดทองช้างเผือกตั้งอยู่ติดกับโรงเรียนเบญจมราชูทิศ) ปัจจุบันไม่มีแล้วเห็นแต่ซาก

ครั้งผู้เรียบเรียงหนังสือฉบับนี้ที่กรุงเทพฯ ได้ไปเที่ยวในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เห็นเครื่องโบราณประดับประดา
ด้วยงาช้างงาช้างงาช้าง เขียนว่า เติงพระเจ้าตากสิน นามเจ้าจักราชบัลลังก์ อัครมณเฑียร เป็นหลักฐานยืนยันว่าพระเจ้าตากสิน
ได้ไปตั้งค่ายอยู่ที่วัดราชบัลลังก์จริงตามคำเล่าสืบต่อกันมาของชาวบ้านทะเลน้อย แสดงให้เห็นว่าพระยาอภัยมณเฑียร หรือ
พระเจ้าตากสินเดิมทีปกครองบริเวณดังกล่าวหลายครั้งหลายครา เช่น สมัยยกทัพมาปราบกองกำลังขุนรามหมื่นจันทน์ และยกทัพ
ฝ่าไปเมืองจันทบูรอีกด้วย

ศัลย์ ภายหลังอยู่ นกเอี้ยงเห็นกองทัพนกนางแอ่นมา
มาเจียงไฉ້นโดยอ้อมแอ่นแต่โดยดี นกนางแอ่น
นายขึ้นจึงพาไปหา ๗ วัดหลวง ของสามัคคีศักดิ์
สัจจะสาบานถวายตัว แล้วเชิญเสด็จไปประทับที่เมือง
ชลบุรี ประทับ ณ เก่งจีน นกนางแอ่นเสด็จเสียบ
เมืองนครเมืองชลบุรีโดยทั่ว จึงกลับมากประทับที่
ค่ายวัดหลวง นายทองอยู่ นกเอี้ยงได้พาขุนนาง
กรมการทั้งปวงมาเฝ้าถวายบังคม จึงสั่งให้นายทอง
อยู่ นกเอี้ยงเป็น “พระยาอนุราชบุรีศรีมหาสมุทร”
(กรมกิตปาร, ๒๕๒๙, หน้า ๓๐) ครองเมืองชลบุรีที่
วังเจียงไฉ้งอยู่ในขณะนั้น เมื่อจัดการการเมืองชลบุรี
เรียบร้อยแล้ว จึงออกทอดผ้าบังนาค ณ ที่เมืองระยอง

คอยฟังข่าวพระราชอำนาจต่อไป

เรื่องราวก่อนพระยาตากแห่งเพชรภักดีพา
เมืองชลบุรีนั้น ยังมีชาวเมืองชลบุรีเล่าสืบต่อกันมา
บ้าง โดยเฉพาะเรื่องนายกองกิจ (ทหารคนสนิท) ได้
คัดค้านที่จะยกทัพไปตีเมืองจันทบูร จึงถูกประหาร
ชีวิตที่ได้ค้นหาวาน้ำวัดใหญ่อินทาราม (วัดหลวง)
ตั้งเจ้าอาวาสองค์ก่อนของวัดใหญ่อินทารามได้ให้ขง
เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังไว้ที่วิหารพระพุทธบาท
จำลอง เป็นเรื่องราวของกองทัพพระเจ้าตากสิน ใน
หัวเมืองภาคตะวันออก และมีภาพประหารชีวิตนาย
กองกิจด้วย ชาวบ้านเล่าว่าเคยมีผาดเจ้าอยู่ใต้ต้นหว้า
ศักดิ์สิทธิ์มาก (ปัจจุบันเป็นถนนหน้าวัด)

ภาพที่ ๑๒ ประหารนกเอี้ยงทั้ง (จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระพุทธบาท
วัดใหญ่อินทาราม อ.เมืองฯ จ. ชลบุรี)

ภาพที่ ๑๓ ชาวบ้านตั้งศาลเพียงตา (จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระพุทธบาท
วัดใหญ่อินทาราม อ. เมืองฯ จ. ชลบุรี)

ส่งทูตเจรจาความเมืองกับพระยาจันทบูร

เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระยาตากแพงเพชรยึดเมืองระยองได้แล้ว และจัดราชการเมืองชลบุรีแต่งตั้งเจ้าเมืองกิตติศัพท์ได้เลื่องลือไปถึงเมืองจันทบูรแล้ว แต่พระยาจันทบูรหาได้ส่งทูตมาเจรจาหรือยอมอ่อน

น้อมแต่อย่างใดไม่ พระยากำแพงเพชรจึงประชุมปรึกษาแม่ทัพนายกอง ข้าราชการเมืองระยอง ตั้งพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (กรมศิลปากร. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖, หน้า ๑๕๕) บันทึกไว้ว่า ดังนี้

อยุธยาต้องสถาปนาตำแหน่งเจ้าเมือง
 ทหารวังหลวง จะได้ช่วยกันผู้
 ฝนฝนน้ำฝนพม่า และจะหว่า
 ผู้ใดมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด จะไป
 เสด็จมาช่วยรบให้เจ้าเมืองเชษฐาธิ
 พุณนาบหมกหักพม่าของวังหลวง
 อังคาราบทูลพร้อมกันว่า เหมินเก
 พยาบญมื่นพม่าแพ้กับพมายุทธ
 พยาบญมื่น มังการยาพระยาอินท
 ทั้งสามคนนี้จะไปเฝ้าเจ้าเมือง
 ให้ตัวเมืองเชษฐาธิราช ซึ่งพม่าไว้
 สยามพม่าไป เจ้าเมืองอินท
 ศาสตร์ปริยายพมามาทั้งวัง...

คณะทูตเดินทางไปเมืองจันทบูรครั้งนั้น ใช้เรือใบเต็นไปทวงทะเล โดยให้นายเมือก (ชาวฉวน)

เสด็จมา (จากเขมร) รับอาสารับคณะทูตเดินทางไป
เมืองจันทบูร ใช้เวลา ๕ วันถึงเมืองจันทบูร ทอด
ลงเรือที่ปากน้ำแหลมสิงห์ ลงเรือเล็กเข้าไปตามลำ
แม่น้ำจันทบูร เข้าเมืองจันทบูรไปหาเจ้าเมืองอรดา
ชักชวนโดยดี พระยาจันทบูรก็ต้อนรับคณะทูตด้วย
อันถวามไมตรีอันดี เฝ้ายศคณะทูตข้าหลวงทั้งสามตาม
ควรแก่ราชการ พระยาจันทบูรตอบรับปฏิญาณตน
ว่าจะยอมแพ้ด้วย ขอเวลาอีก ๑๐ วันจะออกไพร่
พระยาจันทบูรพร้อมด้วยกองทัพนับมี
จันทบูร วันรุ่งขึ้นคณะทูตก็ลากลับไปเมืองระยอง

พระยาจันทบุรีรังนกเจดีย์

พระยาจันทบูรตกอยู่สภาพเดียวกับพระระยอง
บุญเมืองตอนถูกยึดเมือง นั่นคือขณะนั้นกรุงศรี
อยุธยาเพิ่งไม่เสียแก่พม่า หากตนเอ่ยยอมอ่อนน้อมเข้า
ด้วยท่วงทีพระยากำแพงเพชร แสดงว่ากบฏต่อ
ราชธานี กรันจะปฏิเสธไม่ยอมเข้าด้วยก็เห็นว่ากำลัง
ทัพของพระยากำแพงเพชรนับวันจะเข้มแข็งจนเกิน
ยึดได้ทั้งเมืองระยองและยังแผ่อาณาไปยังเมือง
ชลบุรีอีกด้วย พระยาจันทบูรจึงนำขันโยบ เข่นตามอม
โศภินิห์ เพื่อรื้อให้กลางเวลาเป็นเครื่องขัดสน แลกล
การศึกของพระยากำแพงเพชรนั้นพยายามที่จะรวบ
รัดโดยยึดคติที่ว่า “ตีเหล็กตอนที่ยังร้อน” ดังจะ
เห็นได้ว่า พระยาจันทบูรนั้นไม่ถนัดเข้าหาพระยา
กำแพงเพชรที่เมืองระยองเพราะเกรงจะถูกจับตัว
เหมือนพระระยองบุญเมืองที่ผ่านมา ความกังวลใจ

ของพระยาจันทบูรจะเห็นได้ชัดเจนที่มาจากทูล
เจรจาความเมืองขึ้นเรื่องที่ปากน้ำจันทบูร ดังที่พระ
ราชพงศาวดารฉบับวิจิตรวาทธรรม (กรมศิลปากร,
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๐๒), หน้า
๓๔๕) บันทึกไว้ว่า

“ครั้งนั้น วัน [ไม่มีพระราช

พงศาวดารฉบับใด ลงวัน เดือน ปีไว้]

เวลาบ่าย ๓ โมง ขึ้นฝั่งเรือรบลำหนึ่ง

มีพลทหารรวมเพียง ๒๐ บรรพด้วย

ภริยาบุตร พระยาจันทบูรองค์ [เล็ก]

ด้วยข้าหลวงของกรมวัง ๗ ปากน้ำ

จึงมีเรือตรวจ [ตรวจอยู่] นั้นแล้ว

พระยาจันทบูรพาข้าหลวง

นายเชือก ข้าหลวง นายม [ชื่อถูก

ไม่ตรงกับทูตในพระราชพงศาวดาร

ฉบับพระราชหัตถเลขา] ขึ้นบน

ศาลมณฑลรั้วขมกันน้ำให้กระทุง

ความสัถย์แก่กันแล้วกลับลง

[ใจมาตามวาระ เพื่อให้ทูลเมสสิคย์เป็น

มิตรหมายร่วมชีวิตกับเราด้วยว่าได้ช่วยเรา

กันมาตลอดวัยดีประการใด จึงบอกกล่าว

แก่เราแล้ว เมฆจึงเกิด ข้าหลวงจึงตอบว่า

เราเป็นมิตรร่วมชีวิตรักษาชาติธรรมนั้น

ไว้มิให้เสียผ่านแล้วได้ครองใจเลยกัน

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงศรีอยุธยา

จึงได้ปราศจากกลัวลง ข้ามีราชบริพาร

ครึ่งสัปดาห์แล้ว ก็เป็นสัปดาห์ได้วันไหว

จึงพระทัยสถิตอยู่ในพระบรมวิหาร

เพื่อจะให้ปรีะพระพุทธรูปบรมวิชัย

อันบุคคลโลกนี้มีคิดประทุษร้าย

ก่อนแล้วและจะได้บิณฑบาตนั้น

มิได้มีเศษ สักวันจึงตั้งถ้อยตักบาตรไว้

[หน้าไหว] อวด...

แสดงให้เห็นว่าพระยาจันทบูรเกรงว่าจะเสีย

ที่พระยาเจ้าเมืองเพชร จึงไม่ยอมนำสิ่งที่มีของระบอง

แต่รับปากว่าจะส่งตามักดี และใช้เวลาอีก ๔๐ วัน จะ

มารับกองทัพอำเภอจันทบูร อันคือพระยาจันทบูร

จะคอยให้เหตุการณ์ และคอยอยู่ท่ามกลางทัศนียภาพ

ครั้งหนึ่ง อีกประการหนึ่งขุนรามหมื่นช่อง ทรงการ

เมืองระบองได้มาพึ่งพระยาจันทบูรอยู่ขณะนั้น คงให้

คำปรึกษาอยู่ด้วย

ครั้งเมื่อ ๔๐ วันล่วงไปแล้วตามกำหนด

พระยาจันทบูรก็ยังไม่มีไว้อาลัยการณ้อยู่อีก จึงใช้

เรือบรรทุกข้าวเปลือก ๔ เกวียน ให้คนนำส่งที่

เมืองระบอง เป็นเครื่องบรรณาการ แต่ตัวพระยา

จันทบูรหาได้แต่แสร้งทำเป็นเฉย (ตามลำดับสัญญา) ไม่

ถามพงษพจนานุกรมถึงกวางในใจของพระยา

จันทบูรว่าดีบทเพลงสองหน้า เพราะคงเชื่อคำพูด

ของขุนรามหมื่นช่องที่หนีไปพึ่ง จึงวางแผนที่จะ

เคลื่อนทัพไปยึดเมืองจันทบูรในเวลาต่อมา

พระยาขันตปฐรก็ยังที่จะดูแลติดกับพระยา
กัณฑะพรอีก นั่นก็ว่าได้ซึ่งพระสงฆ์ ๔ รูปเป็นทูต
มาเจริญสติไปยังเมืองฉันทบูร แต่พระเจ้าองค์มาถึง
เมืองระยองตรงกับเวลาที่เสด็จไปจักราชตามเมือง
ชลบุรี ตอนที่ยังตั้งพระยาอรรชบุรีศรีมหาสมุทร
เจ้าเมืองชลบุรีที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น พระสงฆ์ทั้งสี่รูป
ก็หาพักคอยอยู่ที่เมืองระยองนั้นจนกว่าจะกลับจาก
จักราชการเมืองชลบุรี พระสงฆ์ราชบุรุษขอเข้าถวาย
พระพรเจริญไปยังเมืองฉันทบูร พระยาอรรชบุรี
คำรพด้วยวิचारณญาณว่าเป็นกตอุบายของ
พระยาฉันทบูรเป็นเหตุนี้ พระยาฉันทบูรทรงวางแผน
ประทุษร้ายหากไปเมืองฉันทบูรตามคำเชิญ จึงให้ส่ง
พระสงฆ์สามรูปทั้งสี่รูปกลับไปสำนักก่อนออกเมือง
โดยมิได้รับปากว่าจะไปเมืองฉันทบูรตามคำเชิญของ
เจ้าเมือง

ในช่วงระยะเวลาไล่ถี่ยักนั้นหลวงบาง
ละมุงบุญเมือง กับไพร่ ๒๐ คน ถือหนังสือพม่าไป
ข่มขู่เมืองฉันทบูร ใจความว่า ให้พระยาฉันทบูรแต่ง
ดอกไม้เงินดอกไม้ทองส่งเข้าไปยังค่ายไพร่สามต้น
เพื่อที่จะส่งไปถวายพระเจ้ากรุงอังวะ หลวงบางละมุง
บุญเมืองเดินทางผ่านมาถึงเมืองระยองจึงแวะเข้าเฝ้า
กราบบังคมทูล พระยาอรรชบุรีมิได้ไว้วางใจหลวง
บางละมุงฯ ให้ขึ้นประหารชีวิต เพราะว่าหลวงบาง

ละมุงฯ ไปเข้าข้างพม่า รับใช้พม่าไว้ไวไม่ได้ พม่าอาจ
จะให้มาเป็นกตอุบายของพม่าที่จะสอยคนมกองกำลัง
ของเรา อีกประการหนึ่ง หลวงบางละมุงฯ ไม่ยอมติด
ลอบช่วยเหลือเรามาแต่ก่อนจึงยากที่จะไวใจ แต่ขุน
หมื่นนายกองขอชีวิตไว้ใช้ในราชการต่อไป จึงยอม
ความคำร้องขอของขุนหมื่นนายกอง แต่ราชการเมือง
ฉันทบูรยังไม่สำเร็จ เราทราบว่าหลวงบางละมุงฯ
ชอบพอกับพระยาฉันทบุรี พม่าจึงใช้ถือหนังสือไป
หาพระยาฉันทบูร จึงให้หลวงบางละมุงฯ ถือหนังสือ
พม่าและได้นำทูตอักษรของพม่าไปทูลต่อสมเด็จพระ
เจ้าเมืองเพื่อที่จะร่วมมือกับเราทำศึกกับพม่าตามที่
เคยปฏิญาณสัญญาไว้ และให้พระยาฉันทบูรแจ้ง
ความสุจริตของพม่าด้วย

เสด็จทูตไปเมืองพม่าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

ขณะที่ให้ความพยายามจะให้พระยา
ฉันทบูรเข้าด้วยแต่โดยดีนั้น พระยาอรรชบุรีได้
วางแผนที่จะเกลี้ยกล่อมพระยาราชเทวสุเจ้าเมือง
พุกไธมาทมาเป็นสหายพรรคพวกอีกเมืองหนึ่ง จึง
ได้ส่งพระพิชัย และนายบุญมีเจ้าหลวงเมืองสุโขทัย
เมื่อวันเสาร์ แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีจอ ๕๖๓ (ก่อน
เสียกรุงเทียง ๑๐ วัน คิดเทียบกรุงเมื่อวันอังคาร ขึ้น ๘
ค่ำ เดือน ๕ ตรงกับวันสงกรานต์) ดังที่พระราช

พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (กรมศิลปากร,
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖, หน้า
๑๕๓) บันทึกไว้ว่า

"พระพิชัยแสนบุญมีข้าหลวงก็ไป
ถึงปากน้ำเมืองสุโขทัยมา ซึ่งว่า
เขาสุโขทัยนั้นเมื่ออย่างฝรั่ง
นั้นขึ้นไปท้าวพระยาพระยาธรรม
มละจางตามข้อการใน
ศุภกัณฑ์นั้น พระยาราชพระยา
ก็มีท้าวอินทรี ซึ่งว่า สุโขทัยจะ
ไปจาก ชัยลัทธิลัทธิ (แปลว่าเรือใบ
ใบละดวง) จะไปมีท้าวอินทรี
เดือน ๘ เดือน ๘ ซึ่งจะมีท้าวอินทรี
เข้าไว้ท้าวพระยาธรรม มละจาง
วันขึ้นท้าวพระยา ๑๕ ตัว เดือน ๕
ขึ้นท้าวพระยา (เขียนได้ ๒๔ วัน)
จึงให้ส่งไปเรือ (บางแห่งว่า
"องใกล้ถึง") ท้าวพระยาธรรม มละจาง
ตอบ กับทั้งท้าวพระยาธรรม มละจาง
หนึ่งนากับเรือข้าหลวงจึงไปท้าว
เมืองระยอง ข้าหลวงทั้งสาม
นำส่งไปเรือกับศุภกัณฑ์
ตอบกับบรรณาการมาขึ้นหัว ณ
ตำบลพระปฐมเมืองระยอง..."

จะเห็นได้ว่า พระยาแก้วเพชรประม
คำอ้างของพระยาชั้นท้าวไว้สูง จึงไม่กล้าจะตีพิมพ์
เมืองแต่คำพิง จึงได้ส่งทูตไปขอคำอ้างพระยาราช
เศรษฐี เจ้าเมืองสุโขทัย ท้าวเป็นสมักรพระคพพจนต์
กระนั้นเกิดเมพระยาราชเศรษฐีก็ส่งทูตขอขม
เวลาโดยอ้างดูฤกษ์ นั่นคือพระยาราชเศรษฐีก็ลุด
ในสภาพเดียวกันกับเจ้าเมืองชั้นท้าว ท้าวจะตอบ
ปฏิเสธไม่ยอมเข้าด้วยก็เกรงว่าต้องมาถึงคน ครั้น
จะหาวิธีแก้ก็คิดเกรงว่าจะเสียครุฑหมายหลัง จึงให้
หมื่นนายอ่วมเวลาบ้าง ส่งบรรณาการบ้าง รับปากว่า
ยอมเข้าด้วยแต่ยังไม่ปฏิบัติบ้าง

พฤติการณ์ดังกล่าวพระยาแก้วเพชรก็จะ
ทราบด้วยวิचारญาณ และประกาศการณ์ในจดที่ที่
ผ่านมา จึงจำเป็นจะต้องรับทราบโดยปวิธาย กอ
โยกาสที่จะจัดการภายหลังเมื่อเห็นว่าการดังกล่าวเพียบ
พร้อมมั่นคงแล้ว

ในเหตุการณ์ที่พระเจ้าตากสินนหาราช รัช
ที่ดำรงตำแหน่งพระยาจักรีปรการ เจ้าเมือง
แก้วเพชรหรือพระยาแก้วเพชร เดินทางมาถึง
ทัพพะ (หรือ ทัพพะ) เมื่อวันที่อาทิตย์ แรม ๖ ค่ำเดือน ๓
เหตุการณ์หลังจากนั้น ท้าวพระยาธรรม มละจาง
ไม่ได้กล่าว ว่า เดือน ปีไว้ และนางฉบับยังลำดับ
เหตุการณ์โดยตรงกันหลายแห่ง ซึ่งผู้เรียบเรียงตอบ
จะชี้ให้เห็นความละเอียดของลำดับเหตุการณ์ให้เรียงตาม
ลำดับ จึงเป็นการยากลำบากมากในการกำหนดวัน

เวลา แต่กระนั้นก็ตามจะพยายามค้นหาเพื่อเป็น
ข้อมูลสำคัญที่ถูกมองที่สุตเท่าที่จะพึงกระทำได้ ดังนี้

• กองทัพพระยาตากแห่งพระยอดเมืองเก่าทำ
ประจัญ เนื้อเสือนยิ นรรม ๑๔ คำ ปัดฉ ถัฐศด (พ.ศ.
๒๓๓๕)

- ค้างท้ายวัดลุ่ม เมือเตือาเบ่ แรบ ๑๕ คำ ป็อย
อัฐก ปะทับแรมอยู่ทีค้างวัดลุ่ม ๗ - ๘ วัน เหวธา
ความเมืองกับพระระของบุญเมืองอัมเมืองระของ
กรมการเมืองห็นว่าดี เอ่อนนั้นมาเข้าด้วยของหัก
ตระอาคำแพงเพชรที่เหมือนถันกับกบฏคัธระเขธานี
พระระกรุงศรีอยุธยายังไม่ได้ยแก้กองทัพนมา พระยา
กันเพงเพชรรู้ความถับ จึงจึงปฏิบัติการโดยฉิญเจ้า
เมืองระของไปยังที่เขปึกษาข้อราชการ จับตัวเจ้าของ
ไว้เดือน ๓ ข้างขึ้น ป็อย อัฐก

- เห็นว่าเดิมทีนั้น กองทัพน้อยระยองปล้นค่าย
วังลุ่ม ก่อตั้งขึ้น ปล้นค่ายไม่ได้ กองทัพน้อยระยอง
ระยองแตกหนีไป พระยาแก้วเพชรขจรยึดเมืองระยอง
ได้ จัดการทหารเมืองระยอง

กระทรวงกลาโหม ๓ และเดือน ๔ พระยาคำผงทพขร รัชการนครเมืองระยอง เกือบกล่มมลาย
ช่องชุมคำดังพูด หัวหน้าชุมมุนีนิคมคามหาวิปงูใน
ปกครองชั้นมาดังภูมิต้นเขา

- อัญเชิญไปประดิษฐานที่หน้าพระยาจักรี (วัน
ปรากฏวันเดือนปี)

*** ออกัฒปรมจุนรณนหมันชอง ที่บับประเศ**

- ส่งพระพิชัย นามขมุนี เป็นทูตไปเมือง
พุทธโธมถะ เมื่อวันเสาร์ แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๔

- ขอดำเนินการตามขอบเขตของอยู่ นกเล็ก หัวทนต์
ช่องตุ่มไทร่พดเมืองขอมูรี (มีการพบกันเคิดาเปืออยู่
ฉบับเดียว และดูเหมือนจะกลดเคลื่อนด้วยคือ พระ
ราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)
ว่า “วันศุกร์ ขึ้น ๓๔ ค่ำ เดือน ๕” ตรงกับ ปีกุน
พุทธศ.ศ. ๑๑๒๖ (พ.ศ. ๒๓๑๑) ฯลฯ

การลำดับเหตุการณ์ตามเรื่องอาชีพวันเดือนปี
เพื่อที่จะทำความเข้าใจร่วมกันว่า ตอนที่พระยา
กัมเทพพรหมราชตั้งทัพที่เมืองระยองและยกทัพมามีนา
ถึงเมืองชตุวันนั้น กรุงศรีอยุธยายังไม่เสียแก่พม่า
ฉะนั้น เจ้าเมืองไชยริเวียดังกล่าวจึงไม่ก่อนหน้านัก
กองทัพของพระยาแก้วเทพพร เพราะพระยา
กัมเทพพรขณะนั้นยังไม่อยู่ในฐานะแม่ทัพของกอง
กำลังกู้ชาติหรือได้รับพระราชโองการให้มารวบรวม
กำลังไพร่พล เมื่อสถานการณ์ของพระยาแก้วเทพพร
ขณะนั้นไม่ชัดเจน เจ้าเมืองทั้งหลายย่อมต้อง
ระมัดระวังตนเพราะหวั่นไหวต่อความผิดพลาด
กฎพระอภัยการศึกถือกฎต่อกรุงศรีอยุธยา แต่
กระนั้นก็ตามเจ้าเมืองก็ต้อนรับด้วยดีทวามในศรี
สุเพราะเจ้าเมืองต้องดูแลจากข้าหลวงของอาทรวรแก่
กองทัพหลวงที่ยกผ่านมา

ส่วนพระยาภิรมย์ภักดีหรือพระเจ้าตาก
อินมหาราชองค์ทรงรู้เท่าทันของข้าเมืองเหล่านั้น
ฉะนั้น ท่านจึงต้องรีบดำเนินการจึงลงมือก่อน

เพราะต้องการที่มีมอันดวาทเพื่อดำเนินการขอความช่วยเหลือและบารมีต่อไป ฉะนั้นช่วงระยะเวลาเพียง ๒ - ๓ เดือน พระยาอภัยพิริยวงษาจึงรีบดำเนินการรวบรวมไพร่พลได้ทั้งเมืองระยอง เมืองพุนนัง และพยายามเกลี้ยกล่อมเมืองฉันทบุรี และเมืองสุโขทัยมาทักท้วงแรกก็พยายามไว้ใจให้นามหากไปไม่ได้ด้วยไม้นวมต้องล่าด้วยไม้แข็งต่อไป

ยุทธพิชัยเมืองฉันทบุรี

พระราชพงศาวดารทั้งฉบับฉบับที่ใช้เป็นข้อมูลในการเรียบเรียงเรื่องนี้ ได้กล่าวไว้ตรงกันว่า พระยาอภัยพิริยวงษาต้องการที่จะรวบรวมไพร่พลไปต่อสู้กับกองทัพนาม จึงพยายามจะใช้วิธีโน้มน้าวชักชวนเจ้าเมืองให้ยอมม้อมเพื่อร่วมอุดมการณ์เดียวกันคือต่อสู้กองทัพนาม โดยเฉพาะเมืองฉันทบุรีนี้ ท่านพระยาอภัยพิริยวงษาเห็นว่า ทงคัททเวเมืองได้ไม่ไว้วางใจประการหนึ่งพระยาฉันทบุรีระมัดระวังตนไม่ยอมไปเฝ้าที่เมืองระยอง (เกรงว่าจะถูกจับตัวจำจองเหมือนพระระยองบุญเมือง) เพราะทงคัททเวเมืองอภัยเมืองระยองเป็นด้วยอย่าง ถึงอย่างไรก็ตาม พระยาฉันทบุรีก็แสดงสันตยาไมตรีซึ่งเสนาบิณฑบาตของศาสดาเป็นนโม และตักบาตรรับภัตตาหารปฏิบัติว่า จะมารับกองทัพบกไปเมืองฉันทบุรี กรันจึงวันนั้นแลพระระยองเสนาบิณฑบาตมาให้ ต่อกองเกรงจะทักท้วงจึงส่งพระสงฆ์รูปเป็นสมณทูตมาเชิญไปเมืองฉันทบุรี ซึ่งพระยาอภัยพิริยวงษาเข้าใจอกคิดได้ดี

ว่าหากไปโดยปราศจากกองทัพนามกันก็จะถูกจับตัวจองจำเป็นแน่ โดยเฉพาะพระยาอภัยพิริยวงษาซึ่งยกย่องของขุนรามหมื่นช่อง กรมการเมืองระยองที่ไว้วางใจก่อนนั้น และยังส่งทูตไปทักท้วงต่อผู้เดิมขอหา ต้องยกทัพไปปราบที่นั่นประเดี๋ยว เมืองระยอง ขุนรามหมื่นช่องหนีไปอาศัยอยู่กับพระยาฉันทบุรี พระยาฉันทบุรีก็จึงทำอุบายไม้นวมทั้งสิบสองปัจจุเมศรเหล่านั้น

ฉะนั้น พระยาอภัยพิริยวงษาเห็นว่า มีกำลังไพร่พลพอที่จะยกไปยังเมืองฉันทบุรีตามคำเชิญของสมณทูตเมืองทักท้วงพระพรหมเชิญไปเมืองฉันทบุรี จึงให้พระสงฆ์นำทางกองทัพบกไปเป็นครั้งนั้น ดังพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (กรณีศึกษาการ กอรวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖, หน้า ๕๙๘) บันทึกไว้ว่าดังนี้

“เมื่อพระยาฉันทบุรี ซึ่งได้ความด้วย
ปฏิญาณว่าจะมารับกองทัพเมืองนั้น
ก็มีได้มาความสัญญา เพราะเหตุ
ขุนรามหมื่นช่องผู้ส่งข่าวว่าให้ถ่วง
จึงให้ลัดคนตั้งป้อมค่ายประชิดล้อม
เขาเป็นใหญ่ฝ่ายขึ้นตั้งวางไว้รอบเมือง
ตระเตรียมการพร้อมแล้วจึง
แสร้งว่าลอบไปให้พระสงฆ์รูป
ให้มาเชิญมาเชิญเข้าไป ณ เมือง
ฉันทบุรี แล้วจึงจะจับกุมเอา

อ้อบว้าอมและแต่งตั้งให้เป็นพระธำมญฺญราชบุรี
สมุทร เจ้าเมืองขอมบุรี นั่นก็เพราะอานนทวงศ์อยู่ นกคึก
เป็นสมักรพรรภพทได้ เพราะทรงว่าหากบงกัฟออก
ของเมืองระยอง นกคึกจะอยู่ นกคึกจะยกทวงหัว
เมืองระยอง จะเป็นผลร้ายต่อกองทัพพระยา
คำแพงเพชรภายหลัง ครั้นเมื่อเห็นว่านายทองอยู่ นก
คึกยอมสวามิภักดิ์แล้วจึงได้ยกทัพออกจากที่นั่น (๔)
ถ้ำเมืองขอมบุรีโจรสลัดแล้วเห็นว่ายังเชื่อใจเจ้าเมือง
ขุทไศณคส์ไม่ได้ แต่ถืพออนุมานได้ว่าเมืองขุทไศ-
ณคส์คงวางตัวเป็นกลาง ไม่ยกทัพมาช่วยเมืองขมบุรี
ป้องกันเมือง

ขึ้นจึงยกยุทธของพระยาขมบุรี

พระยาขมบุรียังถ่มขึ้นจึงยกยุทธกับพระยา
คำแพงเพชรอีกต่อไป นั่นคือ พระยาขมบุรีก็คาด
การจะได้รัศมีแล้วว้ พระยาคำแพงเพชรคงจะต้อง
ตีให้เอาเมืองให้จงได้ แต่พระยาขมบุรีก็อ้างใจผู้เฒ่า
คือไป นกคึกให้เข้าเข้าดูบงกัฟในที่ เพื่อที่จะล่อล่อ
ให้ตีขึ้น ดังนี้

๑. ให้ทวงปลัดเมืองมานักทัพพระยา
คำแพงเพชรเข้าเมือง พระยาขมบุรีเมื่อเห็นว่า
กองทัพมาประชิดเมืองแล้ว จึงดำเป็นที่จะตั้งนา

ล่อนรับกองทัพเพื่อแสดงอันธพาลในครี แต่พระยา
ขมบุรีเองก็หาได้วางใจในสถานการณ์ไม่ จึงให้
หลวงปลัดเมืองขมบุรีเป็นผู้นำต้อนรับ ส่วนตนเอง
คอยต้อนรับอยู่ในเมือง พระยาคำแพงเพชรคงตกใน
ตอนแรก แต่มาคิดได้ภายหลังต้องรีบแก้สถานการณ์
ตั้งพระราชพงศาวดารฉบับพระยาเซ่งเตง (กรม
ท้าวปกร. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖,
หน้า ๔๕๕) บันทึกไว้ว่า

“ฝ่ายพระยาขมบุรี จึงให้หลวงปลัด
ขุนหมื่น กรมการลดคนมาช่วย

คิดเป็นอุบายจะให้กองทัพเขี้ยวไป

ข้างใต้เมือง จะให้น่านน้ำไปทำ

ตะวันออก แล้วจะยกพลท้าวออก

โจมตีในเมื่อข้ามน้ำ ครั้นทรงทราบ

จึงให้นายบุญมีมาหาคนสืบขึ้นมาทวง

ไปห้ามกองหน้ามิให้ไปค

หลวงปลัดนำพาพวกไว้ไว้กับ

ทวนทวนฝ่ายขวาจะเข้าระดมทำ

[ทัพหลวง]แล้วคือ หลุดประจักษ์

สำรวัดแก้วริมเมืองขมบุรี ให้

พลทหารตั้งกองทัพรอบวันแก้ว

ซึ่งเสด็จประทับอยู่..”

ศัวพระทนต์ และพระสงฆ์เสีรูป
 นามิทัณเณตฺยไปเมืองขณบุรี
 ซึ่งยังยั้ง|คอบ|ท่ายู่ ณ เมือง
 ระยอง ท้ายเล้งเจ็ดคืบมาถึง
 [เมืองระยอง]เทศ พจ๋้างเข้าไป
 ผนวชพระพรตมาท้าวพระยาอัมมทนาย
 ลังมาหั้น จึงดำริด้วย
 พระพิจารณาณูกบฏีร หมาย
 เป็นกตลุมพจน์กกรรมนิยมนที่จะ
 ให้เมืองอัมมทนายอัมมทนาย
 นิมนท ขึงยังยั้งดูให้ไป
 ตามทศุภีทรงนั่งมีธยัสต์อยู่
 มิได้ยกอบประการใด ครั้น
 พระสงฆ์ออกไปแล้ว จึงตรัส
 ปรีกษณ พจ๋้างมาของทั้งปวง
 ว่า ซึ่งพระยาอัมมทนายไปพระสงฆ์
 มารับวันนี้ ใครจะเห็นด้วยประการ
 ไค นายทัพนมของทั้งปวงปรีกษณ
 พร้อมกันกรามทูลว่า ข้างหน้าทั้งปวง
 เห็นว่าพระยาอัมมทนายคิดประทุษร้าย
 เป็นแน่แท้ จึงตรัสว่าเมื่อเป็นเหตุ
 คำนึงยกจะไปหรืออย่าไปประการ
 ไค นายทัพนมของกรามทูลว่า
 ควรจะเสด็จไปจะได้ประโยชน์
 ของประการ คือมีแม่เฒ่าว่า
 พระยาอัมมทนายเสียดชังจะคิดประทุษ

ร้าย ก็จะได้ทราบมาให้เสียยศอันร้าย
 ศัวพระยาอัมมทนายอยู่ในชาติก็
 จะได้ประทานโอรมาหลังสวนให้
 ค้างอยู่ในอุทิศธรรมฐอริช่วย
 ทำบุญบำรุงแม่หินสืบไปภพหน้า
 ครั้นรุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งจึงเสด็จออก
 กองทัพออกตามมั่งระยอง ให้
 พระสงฆ์เสีรูป[นิมนท]ไปประทับ
 เรมโคจรระยะทาง ๕ วัน ถึงตำบล
 บางกระจะ ค้างพวน (คงเป็น
 เขาพลอยพวน) จึงดำนิมนทให้
 ไกล่มีคงอัมมทนาย...

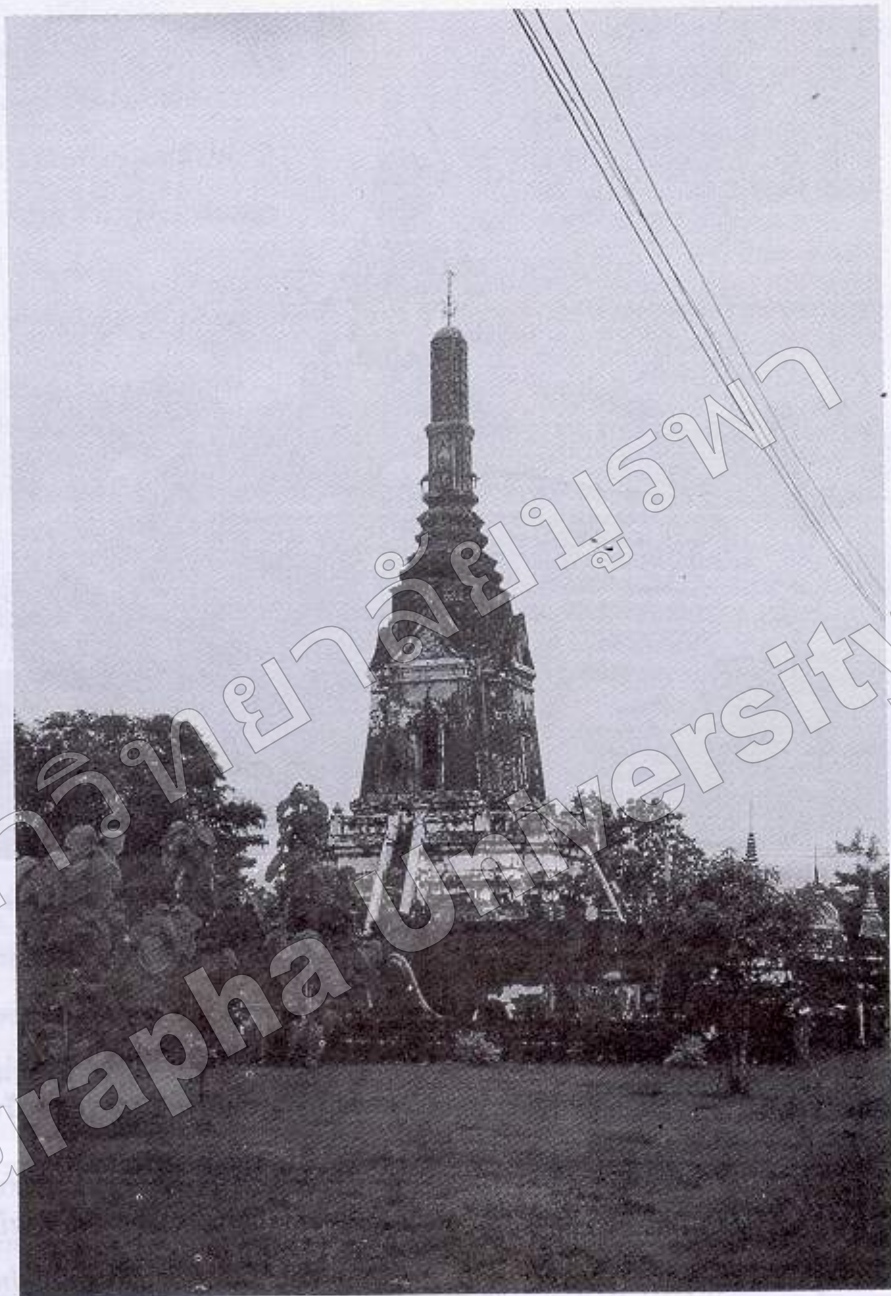
แผนยุทธศาสตร์ของพระยาอัมมทนาย
 อัมมทนายก็ทราบ จึงยากที่จะพลาดทำเสียที นั่นก็ยังมี
 จังหวะได้โอกาสที่จะฉกฉวยการพันท่วงที เช่น บิด
 เมืองระยอง หากยังหาโอกาสไม่ได้ก็พยายามต่างแวง
 รอจนกว่ากำลังจะพร้อมมูล เช่น การยกทัพประจักษ์
 เมืองอัมมทนายครั้งนี้ประเมินว่า จัดราชการเมืองระยอง
 เรียบร้อยดีแล้ว และมีกำลังหนึ่อกว่า คือ (๑) ขักราช
 การเมืองระยองหน้าใจผู้คนให้ดูเมื่อน้อมแทนได้แล้ว
 (๒) การเมื่อน้อมหน้าของอัมมทนายไพร่พล นาย
 อัมมทนายรบคาบของมอญน้อย เช่น การรบของ
 กำลังของอัมมทนายหน้าของ (๓) การรบให้หมายทองอยู่
 นกเล็ก ท้าวหน้าของอัมมทนายไพร่พลเมืองระยองน้อย

ภาพที่ ๑๕ อานุสรณสถานทุ่งศรีเมือง จ. จันทบุรี

๒. สังกตมาเชิญเสด็จเข้าเมืองจันทบูร
พระยาจันทบูรเห็นกองทัพพระยากำแพงเพชร (พระเจ้าตากสินมหาราช) ตั้งค่ายอยู่ริมเมืองที่ตำบลวัดแก้ว
แก่งทำเป็นไขสือในเหตุการณ์ข้างต้น จึงได้ส่งขุน
พรหมธิบาลกับพระธำมรงค์ (พอน) เป็นหัวหน้ามา
เชิญเข้าเมือง แต่พระยากำแพงเพชรไม่ได้ไว้วางใจใน
สถานการณ์ดังกล่าว เพราะเห็นทหารเมืองจันทบูร

เตรียมพร้อมขึ้นประจำการรักษาหน้าที่เชิงเทินรอบ
เมือง จึงตอบแก่คณะทูตว่า “พระยาจันทบูรเป็นผู้
น้อยควรจะออกมาคารวะแก่เราอันเป็นผู้ใหญ่ก่อนจึง
จะชอบและซึ่งจะทำให้เราผู้ใหญ่เข้าไปหาผู้น้อยก่อนนั้น
มิบังควร...” นอกจากนี้พระยากำแพงเพชรได้สั่ง
ความไม่ตรีจิตต่อพระยาจันทบูรแก่คณะทูตไปว่า
พระยาจันทบูรเรารักใคร่เอ็นดูเหมือนน้องร่วมอุทรที่

ภาพที่ ๑๕ วัดพลับ บ้านบางกะจะ ชาวบ้านเล่าว่า พระยาตากเพงเพชรมาตั้งค่ายอยู่ที่นี้

พระยาจันทบูรจึงเกลี้ยกรอนั้นเพราะขุนรามภมรินทร์
ซึ่งเป็นศัตรูของเรามาอยู่ด้วย ให้ตั้งตัวขุนรามภมรินทร์
ช่องแก่เรา ความมาเดหมางก็คงจะหมดสิ้นไป ขุน
พรหมธาดา พระธำมรงค์(พอน) และคณะก็พูดถก
กันไปแจ้งคดีต่อพระยาจันทบูร

๓. สังฆามณฑลมณฑลเยพระพรหมธาดา
เมืองจันทบูร พระยาจันทบูรเห็นว่าพระสงฆ์รูป
นั้นได้กระทำการสำเร็จมาแล้วเมื่อครั้งไปเชิญพระยา
กัมเทพพรหมมาเมืองจันทบูร แสดงว่าพระยา
กัมเทพพรหมเชื่อฟังพระสงฆ์มากกว่าขุนรามภมรินทร์ จึง
ให้พระธำมรงค์(พอน) นำพระสงฆ์รูปมาถวายพระ
พรหมธาดาเมืองจันทบูรเป็นกำลังของตน ในครั้งนั้น
พระยาจันทบูรได้ฝากอาพาธของสามและของกำนัน
มาด้วย พระยาจันทบูรเห็นพระสงฆ์จึงกล่าวว่า
เมืองจันทบูรไม่มีกบฏเสียแล้วหรือ จึงให้คณะ
ดังนี้ แล้วก็ปล่อยตัวสมณฑลและคณะทุกคน
จันทบูรกลับ

เพื่อให้ความเข้าใจเรื่องราวมีหลักฐานหนัก
แน่นชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอจะเสนอข้อความอัน
ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารฉบับพระ
ราชทัณฑ์ (กรมศึกษาธิการ, กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖, หน้า ๔๔๕) บันทึกไว้ว่า

“จึงให้ขุนพรหมธาดา
พระธำมรงค์พอน (เขียนตามต้นฉบับ)

นำถรณ์ มาขอแก้ตัว ขุนรามภมรินทร์
มาที่คนรับใช้ของเจ้าเมือง จึง
ครั้นว่าจึงพระยาจันทบูรเป็นผู้
ควรจะออกมา กระทั่งเห็นพระยา
แก่เรา เข้าเป็นผู้ใหญ่คนจึงจะชอบ
และจึงเรเป็นใหญ่เข้าไปหา
ผู้น้อยก่อนนั้นมิบังควรเรยังไม่
เข้าไปก่อนจะไปบอกพระยาจันทบูร
มาหาเราจะได้แจ้งเนื้อความ
ซึ่งขัดข้องในใจเร ด้วยขุนรามภมรินทร์
ช่องอันเป็นศัตรูของเรามาอยู่ด้วย
พระยาจันทบูร จะทำให้เราทั้งสอง
ผิดหมองน้ำใจกัน เห็นพระยาจันทบูร
มิชอบมาโทษเรดังนี้ จึงตั้งขุนราม
ภมรินทร์ออกมามหาทำด้วย
คำเราแล้ว เราจะเข้าไปในมือ
ด้วยนั้น ความรังเกียจแก่กัน
เรามีชีวิตไว้ใครอันดูพระยา
จันทบูรดูน้องร่วมอุทรด้วย
กัน ขอให้พระยาจันทบูรมี
ความรังเกียจเรด้วย เพราะเหตุ
พระยาจันทบูรและเราเรามีข้อ
ขัดเคืองใจกันไม่แล้วประพจน
วางวางแก่ขุนพรหมธาดาโดย
อหวน และขุนพรหมธาดากับ
ผู้รับสั่งนั้นก็บังคนจากกัน

ไปยังความแก่พระยาจันทบูร
 ความซื่อรับสั่ง พระยาจันทบูร
 จึงไว้พระคัมภีร์ของท้าวทนต์
 ชื่อทั้งนั้นถวายนามถวายเครื่องถวาย
 ถวายถวายแล้วไว้ให้พระสงฆ์รับ
 ซึ่งว่าเสด็จมาขึ้นขอบกมลถวาย
 พระพรว่า พระยาจันทบูรวิจิตร
 เสด็จเข้าเฝ้าในเบื้อง จึงตรัสสั่ง
 ว่าเมืองจันทบูรไม่มีกษัตริย์แล้ว
 หรือ จึงให้กษัตริย์นี้ เสด็จรับ
 มาพาสงฆ์ว่า ความนี้คงมีโยมที่
 ได้เข้าไปแก่พระพรหมธิราชแล้ว
 มีนาคผู้เป็นเจ้า (หมายถึงพระสงฆ์)
 จึงไปบอกแก่พระยาจันทบูรว่า
 ๑. อ้ายขุนรามหมื่นชองมันอยู่
 พระยาจันทบูร ๆ ยังหนุ่มแก่ความ
 (ยังอ่อนนัก) จะพึ่งถือยศให้เขา
 มีก็จะเสียทีที่รักเขานัก อ้ายพระยา
 จันทบูรจึงอยู่ในสัจจะจะเป็นมิตร
 ไม่ทรยศ กับอ้ายขุนรามหมื่นชอง
 ถวายถวายสัจจะต่อกันมิด
 พระสงฆ์ถวายพระพรแล้ว
 เข้าไปแจ้งซื่อรับสั่งแก่พระยา
 จันทบูร พระยาจันทบูรจึงให้
 หลวงปลัดออกมากราบทูลว่า
 พระยาจันทบูรจะไม่ตั้งอยู่ใน

สัจจะหาจะมีภักดีนั้นหาจะมีใคร
 อ้ายขุนรามหมื่นชองออกถวาย
 อยู่ต่อหน้าทั้งสองไว้แก่พระยา
 ด้วยตัวไว้คนคิดจะออกนอกบ้านได้
 จึงตรัสว่า พระยาจันทบูรมีศักดิ์
 อยู่เป็นสัจจะ ไม่ยอมเป็นมิตรด้วย
 เห็นว่าขุนรามหมื่นชองจะป้องกัน
 เมืองไว้ได้ ก็ให้ยกแห่งบ้านเมือง
 ให้มันคิด...

จะเห็นว่าแผนล่อเรือออกจากรั้วนั้นไม่
 ตำรับทั้งสองฝ่าย นั่นก็ต่างฝ่ายต่างไม่ยอมที่จะ
 ออกไปจากกองทัพของตน ถ้าหากออกไปโดยมีกอง
 ทหารจำนวนน้อยติดตามไปช่วยผู้ฝืนตรงข้ามไม่ได้
 ฉะนั้น พระยาจันทบูรก็อยู่ในสภาวะตกที่นั่งลำบาก
 ไม่มีทางเลือกที่ดีกว่า จึงยอมให้ศัตรูตั้งหวดปลัด
 เมืองจันทบูรออกมาเจรจาอีกครั้งหนึ่ง รับสารภาพว่า
 ที่พระยาจันทบูรและขุนรามหมื่นชองออกนอกบ้านรับ
 ที่ค่ายนั้นได้เพราะเกรงกลัวพระยาว่าตนเป็นคนคิด
 จะถูกจับได้จึงไปทูลซึ่งต้องดูท่าทีว่าพระยา
 จะแพ่งหรือคิดอย่างไร จะยอมผ่อนปรนยกโทษให้
 อภัยหรือไม่

บทที่ห้า เมืองจันทบูร

พระเจ้าตากดินมหาบาช เมืองครั้งรุ่งเรือง
 ท่าแห่งพระยาจักรีปรากฏเข้าเมืองกันพองเพรา

ข้าราชการที่เข้าพิธีมงคลสมรสกัน พระราช
พงศาวดารฉบับที่วัดโฆบาย ๆ เพียง ๒ ฉบับ ตรงกัน
คือ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม และพระ
ราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับฉันทนุมาศ (เอี่ยม) ว่า
วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีกุน นพทศ ศักราช ๑๓๕๔
[พ.ศ. ๒๓๑๗] เวลาสามโมง (ในคืนก่อนขึ้นเรือก็ทำ)
ด้วยพระองค์เองที่พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับ
พันฉันทนุมาศ (เอี่ยม) (กรมทอป่ากร, ๒๕๒๕, หน้า
๙๔-๙๕) บันทึกไว้ว่า

เทพาสวมอาสนะ เป็นขยานาถารูปอดด
 ห่วง ครรภ์ไวยกัททพวชหมันซัว
 ทิศาภิธาน แล้วยัดคทพวไทยจีน
 จอบเข้าไปประจําทุกคืน เหมพจะ
 เข้าใจอนติให้สัณญาณกันว้ทงขึ้นอง
 ทุกด้านว่า ล้นน้เข้าไค้แล้วโหรีอง
 ขึ้นพร้อมกัน อธิษตติทงข้างพระที่นั่ง
 หังศิริกฤษณรชกัณฑ์ซัวทลย
 ประกฤษณ์พจลวาททงซึ่งรักษ
 ประสุมปะป้อมพจกัณฑ์ทงอิน
 โหญ่น้อมประคุดท่งพ่น แลจะได้ญกัณฑ์
 โยธ ญไค้ญหนึ่งท ญไค้กระสุนเป็นลช
 ท้องข้างพระที่นั่งไป ทวญข้างซึ่งทือว
 ไว้ท่งศิริกฤษณรชกัณฑ์ซัวทลย
 พระเจ้าโศกัศวททระพิโรด
 เจ็ดพระแสงจะลงทระราชอญ
 นาคทวญข้างซัวทระราชทวไทย
 ไค้ ถึงทงพระแสงกริชทง

ប្រធានក្រុមប្រឹក្សាភិបាល ៤៥

ทั้งศิริคุณุชร์ฉบับพิเศษ ประจักษ์
 สงคหะราหน้าจึ่งสอดเข้าไปได้
 ใฝ่ร้องขึ้นพร้อมกันประจักษ์
 พระราชทานสัญญาไว้วัน
 ฝ่ายทหารซึ่งรักษาประตูหน้า
 ที่ซึ่งศิลาตกคือหัวของท้าว
 เมือง พระยารัตนบุรีก็ทูลบุตร
 ภรรยาเมืองเรือไปสู่ปากน้ำ
 หูทไธมาท แห่งเทศเวไทยจีน
 ก็เข้าไปจับครอบครัว หิริณ
 สุวรรณ วัตถุ ธัญญาหาร
 ปิรธเรศ มณฑกนกธัม
 คามศิลา สรรพสิ่งทั้งปวง
 ยัฒนาค ก็เสด็จขึ้นยังฐาน
 เมืองจันทบุรี พระราชทานที่
 ฐานศักดิ์ และบ้านเมืองแล้ว
 แก่ผู้มีความชอบตมมาก
 น้อยแล้ว..."

ในช่วงเวลาที่เข้ายึดเมืองจันทบุรีนั้น วัน
 อติศยต์เดือนเจ็ด (ไม่ทราบวันที่ก็ ข้างบ้านหรือ แรม)
 แต่เป็นขณะที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว เพราะกรุงศรี
 อยุธยาเสียเมื่อ วันอังคารขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๕ ตรงกับ
 วันอังคารจันท์ แสดงว่าพระยากำแพงเพชรถึงค่ายวัด
 พิชัยเมื่อวันเสาร์ขึ้น ๔ ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ อัฐศก ใช้
 เวลาไม่ถึงเดือน (ประมาณ ๒๖ วัน) ก็สามารถยึด

เมืองระยองได้เมื่อวันที่แรม ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ อัฐศก
 (คิดวันสิ้นเดือนยี่) จักรเยนทร์อยู่ที่เมืองระยองอยู่ ๒ -
 ๓ เดือน พยยามเกลี้ยกล่อมเมืองจันทบุรี เมือง
 หูทไธมาท กว่าจะมีกำลังกองทัพร้อนที่จะตีหักเอา
 เมืองจันทบุรีได้นั้นต้องใช้เวลาถึง ๔ เดือนกว่า แต่
 แวะนั้นก็ตมเถิดได้ว่าพระยากำแพงเพชรได้ดำเนิน
 ยุทธการอย่างฉับพลันทีเดียว เพราะว่าการที่
 คิดตามพระยากำแพงเพชรจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อ
 ๑,๐๐๐ นาย ออกมาตีแตกกระจัดกระจายสิ้นหายไป
 จำนวนมาก ถึงขนาดถอนหัวหน้าบ้านมาเกลี้ย ก็พรรค
 พวกรวมเพียง ๑๐๐ คน ยังกล้าคุมทหารขวางทางเข้
 คิดจะต่อสู้ไม่ถอยอ่อนน้อม แสดงว่าพระยา
 กำแพงเพชรมีความคิดคำนึงอย่างมากจนนายกองไม่
 เกรงกลัว กว่าจะรวบรวมพลได้มาอีกก็ต้องใช้เวลา
 นานพอสมควร อีกประการหนึ่งการที่ท่านจะขอการ
 ยึดเมืองจันทบุรีนั้น ก็เพราะว่าท่านไม่ได้ประมาท
 ฝีมือกองทัพเมืองจันทบุรีมากนักน้อย ต้องใช้เวลา
 เกือบกล่นกของกำลังที่ระยองในนิคมคามข้างเคียง
 จนได้ไพร่พลมากพอเพียง

ครั้นเมื่อยึดเมืองจันทบุรีแล้ว พระราช
 พงศาวดารกล่าวว่าวันจันทร์ ปีกุน นทศก ออกทัพไป
 เมืองตาก ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นรุ่งขึ้นกี่เดือนทัพไปเมือง
 ตาก หรือทัพไพร่พลอยู่ ๑ อาทิตย์ (เพราะการที่ พระ
 ราชพงศาวดารไม่ได้บันทึกขึ้นแรมกี่ค่ำจึงคำนวณไม่
 ได้) หากพิจารณาตามแผนยุทธศาสตร์ของพระยา
 กำแพงเพชร หรือพระเจ้าตากเสียแล้ว น่าจะเชื่อได้ว่า

ท่านจะชิงปฏิวัติการแบบสายฟ้าแลบก่อนที่เมือง
ตราดจะป้องกันตัวได้ ฉะนั้น คาดว่ากองทัพอีพรพ
ซึ่งรอคอยอยู่ด้วยก็กรีธาทัพไปเมืองตราดทันที

เกลือันทพเข้าจัดการเมืองตราด

เมื่อจัดการเมืองจันทบูรเรียบร้อยแล้ว ก็
เตรียมไปจัดการเมืองตราด ที่เมืองจันทบูรได้พบ
หลวงนายศักดิ์ (เป็นเชื้อแขก) ออกไปราชการ ณ
เมืองจันทบูร เมื่อครั้งพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา ยังคง
ค้างอยู่ที่เมืองจันทบูร จึงให้ขุนเลี้ยงข้าราชการล่องไป
เพราะเห็นว่าเป็นข้าราชการกังวุ่นบนธรรมนิยบติ
จะได้ปรึกษาข้อราชการงานทั้งปวง ซึ่งในครั้งนั้น
หลวงศักดิ์ นายจรรพหเดฉิด (แขก) ได้รับพระราช
โองการไปเก็บเงินด้วยอากรประจำเมืองมาท
ตะวันออก รวบรวมเงินด้วยอากรได้จำนวนหนึ่ง
เตรียมจะส่งเรือกลับกรุงศรีอยุธยา ก็ทราบข่าวกรุงศรี
อยุธยาแตกแล้ว จึงรออยู่ที่เมืองจันทบูร หลวง
ศักดิ์นายจรรพหานี้ เชื่อกันว่าภายหลังได้รับราชการ
ใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าตากสินจนได้รับอนุญาตโปรด
เกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาอภัย (แขก)
มีชื่อเดิมว่า หมุด หรือ มะหมุด เป็นต้นตระกูล
“อุมุทรานนท์” มีบุตรหลานรับราชการแล้วหน้าสืบ
ต่อมา และได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองชลบุรี ที่ “ออก
พระขอมบุรีศรีมหาสมุทร” (หวัง อุมุทรานนท์)
พระยาวิจิตรชลเชครวิเศษศักดิ์ตามมที่พลัดคดี
(พล อุมุทรานนท์) และพระยาสุพรรณบุรีรักษ์ (หนู

อุมุทรานนท์

การเคลื่อนทัพไปจัดการเมืองตราดนั้น
แบ่งเป็น ๒ กองทัพคือ (๑) กองทัพเรือ ให้พระราม
พิชัยกับหลวงราชรินทร์เป็นแม่ทัพเรือ เรือประมาณ
๕๐ ลำ ออกไปทางทะเล (๒) กองทัพบก ยกไปक्रम
นิคมคามหมู่บ้านเกลียดต่ออาณาประชาราษฎร์ให้
อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และให้โอรสแก่หัวหน้าหมู่บ้านให้ตั้งอยู่ในสัตย์ยุติธรรม

ทั้งนี้กองทัพเจ้าเมืองตราดแล้ว (พระราช
พงศาวดารไม่ได้บันทึกว่ามีการต่อสู้กันแต่อย่างใด
เหมือนกับทุกฉบับ) ก็เข้าจัดการเมืองตราด แต่
พบว่าเรือสำเภากินที่มากอดสนอยู่ที่ปากน้ำจันท
วาทยังไม่ได้แลธงดำว่าจะถวามีกกดี ขณะเดียวกัน
พระยากำแพงเพชรมีความประสงค์ที่ต้องการเรือ
สำเภานำนั้นมาเป็นพาหนะยกไพร่พลทางทะเล
มายังกรุงศรีอยุธยาด้วย จึงวางแผนที่จะเกณฑ์เรือ
สำเภานำนี้ได้รับความร่วมมือจากพ่อค้าสำเภากิน
เหล่านั้น

ตั้งกองทัพเข้ายึดเรือสำเภากินเมืองตราด

เมื่อประทับอยู่ที่เมืองตราด ทราบว่าสำเภ
ากินที่ทอดสมอยู่ที่ปากน้ำจันทวาท จึงให้ข้าหลวงไปหา
ตัวนายสำเภากินเข้ามาพบปรึกษาข้อราชการโดยดี
แต่เมื่อสำเภากินแจ้งยังไม่มา กลับตบวงยิงเอาเรือ
ข้าหลวง ข้าหลวงกลับนารายณ ก็โกรธองเรือใหญ่
ยกกองทัพเรือออกไปล้อมกองสำเภากินไว้กินหนึ่ง

เมื่อได้ตัวมาพิจารณาจำนวนหนึ่ง เศรษฐินจึง
 หยิบรถจักรยานคู่ใจออกมาซึ่งสวยงามมาก เป็นของดี
 ใช้เร็วสบาย จำนวนมากที่ตะแคงไปมาทางทะเล
 ฉะนั้นขณะที่ทานักบุญมีของอันดีอยู่นั้น ได้ให้ช่าง
 ผลิตเรือรบได้จำนวนร้อยลำ

ช่วงเวลาที่ยึดเมืองจันทบูรและเมืองตราดได้
นี้ กรุงศรีอยุธยาแตกแล้วได้เดือนเศษ พระเจ้าพระยา
ท้ายทางเพชร (พระเจ้าตากสิน) จึงคิดการใหญ่ที่จะ
รวบรวมไพร่พลเป็นกองทัพแห่งชาติขับไล่พม่าออก
จากกรุงศรีอยุธยา จากกบฏก๊กเจ้าล้านช้างมัวน
เมืองมดกเป็นกบฏปราบเจ้า มีผู้ตั้งตัวเป็นใหญ่หวังจะ
ครอบงำสยามอยู่หลายก๊ก ส่วนหัวเมืองปักษ์
ตะวันออกนี้ พม่าเกณฑ์คนขึ้นไปจับกุมมา

ก็จะต่างไปก็ตาม การที่จะบอกกล่าวให้รู้ถึงทาง
ที่จะต่อสู้บรรเทาความทุกข์ยากอีกด้วย นั่นคือ ในอุฎฺเฒ
เป็นหน้าอุฎฺเฒรวม พญากะระมัตถมไม่เป็นใจในการเดิน
ทาง เขาเองคิดว่าจะต้องถึงอุฎฺเฒนาว่าซึ่งหมดอุฎฺเฒรวม
แล้ว การเดินทางโดยเร็วตามกาลก็จะราบรื่นกว่า

อนึ่งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในครั้งนั้น
เข้ามาขอซื้อพระวงศ์จำนวนมรกตถูกพม่าจับตัวได้
ส่วนพวกที่หนีตลอดไปได้หนีไปตั้งเมืองต่าง ๆ มี
บางส่วนได้หนีไปตั้งพระยาอภัยพรหมพชรที่เมือง
จันทบูร ดังพระราชพงศาวดารฉบับพระ

ราชหัตถเลขา (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖, หน้า ๑๐๒) บันทึกไว้ว่า

“อโงะ พระองค์เจ้าทัพนันทมุนีศรี
สมเด็จพระอภัยมหาราช ทรงขับไล่
พวกพ้องออกไป ณ เมืองจันทบูร
เจ้ากรมอภัยมหาราช ครั้นเสด็จไป”

ส่วนนายบุญอินตามหาตเล็กนั้น ได้ออกไปตั้ง
สำนักอยู่ ณ เมืองจันทบุรี ครั้นรู้ข่าวว่าเจ้าตากออกไป
ตั้งอยู่ ณ เมืองจันทบูร จึงพาพรรคพวกมาไว้ไพร่สิบ
บดออกไป เข้าถึงอยู่ด้วยเจ้าตาก เจ้าตากก็รับไว้ช่วย
เลี้ยงตั้งเป็น พระมหามุนี เพราะรู้จักคุ้นเคยกันมา
แต่ก่อนกรุงยังไม่เสีย (พระมหามุนี ครั้นมาเป็น
ทหารอุใจของพระเจ้าตากนั้น กันพี่ชาย คือ พระยา
จักรี (ทองด้วง))

พระเจ้าตากสินมหาราช ขณะที่เป็นแม่ทัพ
ยึดเมืองจันทบูรนั้น ดำรงตำแหน่งพระยาพิชัย
ปรากฏว่าเข้าเมืองจันทบูร พะ ร หรือ พระยา
กำแพงเพชร เมื่อทราบข่าวได้แก่หัวเมืองสุพรรณบุรี
แต่ก่อนทัพพม่าเมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ วันอังคาร (ตรงกับ
วันอังคารที่) ปีจอ ๒๒๓๓ จ.ศ. ๑๖๒๕ (ช่วงขึ้นปี
ใหม่ของไทย เปลี่ยนศักราชเป็น จ.ศ. ๒๓๓๐ ปีพูน
นพศก) มีเจ้านายเชื้อพระวงศ์จำนวนหนึ่งได้หนีมา
พึ่งเมืองจันทบูร ดังได้กล่าวไว้แล้ว และได้ยิน
ลิลลิตทว่า บัณเฑาะฏอภิลลิตทว่า ฟันกันทุกแห่งทุก
ตำบล ดังพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา

(กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์,
๒๕๓๖, หน้า ๑๐๕) บันทึกไว้ว่าดังนี้

“ในขณะนั้นฝ่ายเจ้าตาก ซึ่งตั้งอยู่ ณ
เมืองจันทบูรคือเวียงจันทบุรีได้
ทราบข่าวว่ากรุงพม่าพมหาราช
โบราณเรียกกรุงศรีอยุธยาว่า
กรุงพมหาราช (เช่นเดียวกับ)
เมืองพม่าด้วยสมเด็จพระมหาธรรมราชา
และ พระยาสุริยวงศา และ
อำนาจ พระยาสุริยวงศา ซึ่ง
มีนพศก พม่าว่าคือเจ้าตาก
เป็นกันมาก จึงมีเชื้ออยู่ด้วยความ
ทุกข์ลำบากเกิดเหตุร้ายมาและ
เจ้าตากนั้นทุกแห่งทุกตำบล
เพราะพระเจ้าตากนั้นได้
พม่าตั้งพระมหาเจษฎาราชเจ้า
กรุงพมหาราช บรรดาหัวเมือง
ทั้งปวงก็คิดกำเริบกำเริบคิดที่จะ
ตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นหลายเมือง
แผ่นดินพม่าออกเป็นหลายส่วน
เกิดรบเร่าพุ่งกันเป็นหลายพวก
และสมเด็จพระมหาธรรมราชา
ได้รับความเดือดร้อนหาที่พึ่งมิได้
ทรงพระดำริจะปราบดาภิเษก
ซึ่งเป็นอภิลลิตทว่าให้สงครามและ

จะก่อตัวในวันเสวยเมษประเพณี
 เหม็ดผู้ดั่งคำ จึงดำรงสั่ง
 นวยทักนวยกรงทั้งปวงให้
 ตรวพตริยมาริสรบรมด้วย
 พลโธธเสวรพ เวชปิ่นผัดยไญ
 และเรื่อลัทธิยงเมษองค เพร
 ไฟโพธเสวริช และคังฟ้าหลวง
 เติมผู้มีพร นมชยชอุพรค
 เหม็ดจันทรบุร และเมษองค
 ทั้งสองหัวมิดวงนั้น...

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว พระยา
 กำแพงเพชรก็กลายเป็นเมืองร้างถึงกับขาดผู้คนด้วย
 โดยปริยาย การปกครองของเมืองกำแพงเพชรก็ร้าง
 จะผิดคฤพระราชลัทธิการศึกก็หมดไป (เพราะก่อนเสีย
 กรุงฯ นั้น กองทัพของพระเจ้าตากมีฐานะเป็นกอง
 ทัพเล็ก เพราะไม่ได้มีพระบรมราชโองการให้แม่ทัพ
 ไปเกลี้ยกล่อมเมืองสุพรรณบุรี จึงเป็นการกระทำที่
 ไม่ชอบการ) เมื่อสถานการณ์เป็นดังกล่าว พระยา
 กำแพงเพชร หรือพระเจ้าตากสิน ก็มีผู้พาไพร่พลแ
 สม่ักระเป็นพวกมากขึ้น ตั้งกองกำลังของตนอยู่ขึ้นด
 เป็นต้น

แผนยกทัพเรือโจมตีหน้าค่ายโพธิ์สามต้น

จากการศึกษาพระราชพงศาวดารดังกล่าว
 พบว่า พระยากำแพงเพชรได้วางแผนปฏิบัติการแบบ
 สายฟ้าแลบ นั่นคือจึงลงมือปฏิบัติการก่อน รวดเร็ว
 เกินกว่าผู้ใดคาดเดา เช่น (๑) การยกทัพเรือเล่นใบ
 ออกทะเลส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งเป็นเรือรบ พม
 เติบขยายฝั่งในเดือนสิบเอ็ดซึ่งเป็นฤดูฝน ยังมิพม
 กระแสมแรงถึงขั้วเรือต้น เรืออับปางกลางทะเล
 (๒) ไม่มีผู้ใดคาดเดาว่าพระยากำแพงเพชรจะเดินทัพ
 ทางทะเล เพราะยังไม่เคยปรากฏการเคลื่อนทัพใดที่มีการ
 ยกทัพใหญ่ฝ่ากั้นฉนวนออกทะเล แต่พระยา
 กำแพงเพชรเลือกปฏิบัติการและปฏิบัติได้สำเร็จ
 (๓) กองทัพพระยากำแพงเพชรเดินทัพเพียงไม่กี่วัน
 จากเมืองขึ้นทูลมาถึงกรุงศรีอยุธยา เหนือทหารก
 ษัตริย์ไม่ยอมเปลี่ยนการเดินป่าเชิงค่อการรบใช้
 (๔) ส่วนเสบียงอาหาร ปืนใหญ่ กับบรรทุกในส่วภาค
 ได้จำนวนมาก

การวางแผนยุทธวิธีอย่างเกินคาดเดาของ
 พระยากำแพงเพชรเป็นผลให้ได้เปรียบข้าศึกศัตรู
 มาก อย่างน้อยก็ไม่ให้โอกาสข้าศึกเตรียมป้องกันตัว
 เพราะข้าศึกเมื่อได้รับชัยชนะใหม่ ๆ ยังหลงระเริงกับ
 ชัยชนะ ยังไม่ได้คิดป้องกันเมือง จึงเป็นโอกาสอันดีที่
 จะจึงลงมือปฏิบัติการในช่วงเวลานั้น ถ้าข้าศึกจะ
 รวมตัวกันไว้ก็อยู่ในสถานะที่ขวัญหนีหิ้นอยู่แล้ว

การได้รับชัยชนะยกกองทัพมาในการยก
ทัพเรือครั้งยิ่งใหญ่ของพระองค์เจ้าเพ็ญพชร ซึ่งไม่เคย
มีปรากฏมาก่อนนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้น
มา กองทัพเรือจึงสถูติวีรกรรมของพระยา
กำแพงเพชร หรือพระเจ้าตากสินมหาราช โดย
คำขวัญวันที่พระเจ้าตากตีแยกกองทัพเรือเข้าโจมตี
ค่ายโพธิ์สามต้นของพม่า "เป็นวันกองทัพเรือ"

การยวดยกทัพใหญ่ฝ่ายทะเลออกมามี
อ่าวไทยครั้งนั้น พระราชพงศาวดาร ฉบับพระ
ราชหัตถเลขา กรมหมื่นปาริชาติ กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖, หน้า ๑๖๕) ได้บันทึกไว้ว่า
ดังนี้

"พม่าเห็น ๑๑ ปีมาไม่พ่าย
น้ำ จึงคิดยกมาลงทัพเรือร้อย
อันสม พสุทธานรประมาธหัวพัน
ยกระพมเมืองอันทบูรมาทวงทะเล
ไว้ที่ราบข้าวไร่พระยาอนุราชบุรี
(ศรีสมุทร) เจ้าเมืองขมหมวงพล
ชุมอันเมืองมิได้จะยกอันร้าย
ถนัดกระตือรือร้นรวมคบคิดชิง
อำนาจ และเรืออุกค้ำวณิชาเหมือน

แต่ก่อน มิได้ตั้งอยู่ในบรรณิมาท
ซึ่งมีประสาทตั้งนอนนั้น จึงให้บุตร
ทัพเรือเจ้าประพัน ณ เมืองชลบุรี แล้ว
ให้หัวพระยาอนุราชบุรี(ศรีสมุทร)
ลงมาสู้ ณ เรือพระที่นั่ง ครั้นเวลาก็
รับเป็นสำคัญ จึงสั่งให้ขุนนาง นาย
ทหารโดยอินชัยพระยาอนุราชบุรี
(ศรีสมุทร)ประหารชีวิตเสีย และ
พระยาอนุราชบุรี(ศรีสมุทร)
คงระพันกันตัว แยกกันหนีไป
เพราะด้วยสะเคียดเป็นทองแดง
จึงให้ทันชนาการแล้วเออเองดวงน้ำ
เสียในทะเล ก็ถึงแก่กรรม แล้วให้
อันทวงพล และขุนอินชัยซึ่ง
ร่วมคิดกระทำให้กรรมด้วยนั้น
ประหารชีวิตเสีย จึงตั้งผู้มีความ
ชอบเป็นเจ้าเมือง กรมการ(เมือง)
ขึ้นใหม่ให้อยู่รักษาเมืองชลบุรี
แล้วก็ตั้งออกกองทัพเรือเข้ามา
ตบวงน้ำเมืองสมุทรปราการ ถึง
เมืองธนบุรี(ศรีมหาสมุทร)..."

ภาพที่ ๑๖ ประกาศแจ้งความผิดเจ้าเมืองชลบุรี (จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระพุทธบาท วัดใหญ่อินทาราม อ. เมืองฯ จ. ชลบุรี)

ภาพที่ ๑๗ ตั้งประหารเจ้าเมืองชลบุรี และหลวงพล กับขุนอินเชียง (จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระพุทธบาท วัดใหญ่อินทาราม อ. เมืองฯ จ. ชลบุรี)

จักราชการเมืงชลบุรี

ตามที่พระราชพงศาวดารทั้ง ๓ ฉบับ ที่ใช้เป็นข้อมูลกล่าวไว้ตรงกันว่า พระยาตากแห่งเพชรได้หยุดทัพเรือที่เมืองชลบุรี และจับเจ้าเมืองที่นำตามเป็นโจรสลัดปล้นฆ่าชิงทรัพย์สินชาวเรือสำเภา ดังยกข้อความในพระราชพงศาวดารให้พิจารณาแล้วข้างต้น ในกรณีดังกล่าวอาจจะพิจารณาได้ ๒ กรณีด้วยกัน คือ

๑) เป็นแผนยุทธศาสตร์ของพระยาตากแห่งเพชร นั่นคือ พระยาตากแห่งเพชรจะไม่ผลิตยานยกทัพเรือเข้าปากน้ำสมุทรปราการจนอยู่ไกล อาจจะเสียทีแก่กองทัพพม่าก็ได้ หากพม่าทราบข่าวการยกทัพเรือมาก็จะเตรียมทัพพร้อมโจมตีสถานที่เมืองสมุทรปราการย่อมเสียทีแก่พม่าบ้างก็เป็นแน่แท้ เพราะการที่ยกทัพอยู่กลางทะเลหลวงเป็นเวลาหลายวันย่อมคิดต่อสื่อสารกับใครไม่ได้ เหตุการณ์บ้านเมืองเป็นอย่างไรในอ่างว่งรู้ได้ ฉะนั้นการพักทัพที่เมืองชลบุรีเพื่อฟังข่าวเคลื่อนไหวของข้าศึกหรือส่งคนสอดแนมไปยังเมืองกรุง ย่อมได้เปรียบในเชิงยุทธศาสตร์คิดว่า ฉะนั้นการที่พระยาตากแห่งเพชรพักทัพน่าจะเป็นการดีดังกล่าวมากกว่า ๒) ปล่อยให้เป็นการปล้นสะดมกันกลางน้ำอยู่บ้าง ซึ่งสถานการณ์เจ้าเมืองชลบุรีเมืองไม่ทราบจะอธิบายได้ จึงขอสอบสวนเจ้าเมืองจนเจ้าเมืองรับสารภาพ

๒) พระยาตากแห่งเพชรทราบข่าวการปล้นสะดมเรือสำเภาของเจ้าเมืองจนแล้ว แต่ยังหาโอกาส

จะสะดวกไม่ได้ เพราะยังติดราชการอยู่ที่เมืองจันทบุรี ครั้นเมื่อกองทัพเรือพม่ามาถึงระยองก็ความก็เป็นที่ได้ เพราะว่าตัวเจ้าเมืองนั้นเป็นนักเลงหัวไม้ ทั้งช่องปล้นฆ่าชิงทรัพย์จนเป็นอันตาย การที่พระยาตากแห่งเพชรตั้งไว้เป็นเจ้าเมืองในสมัยนั้นดีเพียงต้องการแนวร่วมเท่านั้น เพราะไม่ต้องการปิดติดช่องด่าน เนื่องจากเมืองจันทบุรียังยึดไว้ได้จึงยุติกันบนบกของอยู่ นกเล็ก ให้รั้งเมืองชลบุรี เพื่อที่จะกลับใจกลับตัวเป็นคนอยู่ในสุจริตยุติธรรมได้ แต่คนเยทองอยู่ นกเล็กยังประพฤติตามวิสัยมหาโจร นักเลงโตดังกล่าวไม่ดูแลความทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ จึงเห็นว่าหากปล่อยไว้ชาวบ้านชาวเมืองจะเดือดร้อน และเป็นที่ยินยอมต่อบ้านเมือง คือขี้ขลาดตั้งปราบปรามก็ยาก จึงจึงตัดไฟเสียแต่ต้นลม

กองทัพเรือของพระยาตากแห่งเพชร พักไพร่พลอยู่ที่เมืองชลบุรีที่วันไม่มีหลักฐาน แต่คาดว่าคงใช้เวลาไม่นาน อาจจะกองกองตลอดแนวรู้ข่าวศึกหรือกองกระแสนม เมื่อคืนฟ้าอากาศเกิดดับดูสภาพปกติก็ขาดทัพเข้าสู่ปากน้ำสมุทรปราการ

ยุทธพิชัยค่ายพม่า

ยุทธพิชัยค่ายเมืองชลบุรี จำพวกกล่าวสมุทรปราการ หากกระแสนมที่ใช้เวลาเพียง ๑ วัน หรือน้อยกว่านั้น กองทัพมาตั้งเมืองสมุทรปราการไม่มีบันทึกว่าได้ต่อสู้กับกองรักษาด่านของพม่า กองทัพ

จึงเข้ามาถึงเมืองธนบุรีศรีนครบาลสมุทร (ในสมัยนั้น
เมืองตั้งอยู่ฝั่งธนบุรี ส่วนฝั่งกรุงเทพฯ เป็นเพียงชุมชน
หรือตำบลนอกนอก ของเมืองธนบุรี) ได้ปะทะกับกอง
กำลังของเจ้าทองอิน (คนไทย) ที่พม่าตั้งไว้ให้รักษา
เมืองธนบุรี ต่อสู้กันครู่หนึ่งกองกำลังเจ้าทองอินก็
แตกพ่ายไป ทหารพม่าก็ไปตั้งกองทัพพม่าที่ค่าย
โพธิ์สามต้น กองทัพพระยาตากแมลงพชรยกออกไป
กรุงศรีอยุธยาในเวลากลางคืน เพื่อยังปฏิบัติการก่อน
ที่พม่าจะป้องกันตัว ดังพระราชพงศาวดาร ฉบับพระ
ราชหัตถเลขา (กรมศิลป์ฯ, กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖, หน้า ๗๖๕) บันทึกไว้ว่า ดังนี้

“ฝ่ายเจ้าอินซึ่งพม่าตั้งไว้รักษา
เมืองธนบุรี ก็ทราบข่าวออก
ล้อมประชิดครู่หนึ่งก็
แตกพ่าย ทหารพม่าจับตัวได้ก็
ฆ่าเสีย กระบวนการทั้งนั้นก็
หนีไปหลบกลางคืน ขึ้นไป
ณ ค่ายโพธิ์สามต้น แข็งกร้าว
ยกสู้ก็พระยาตาก
พระยาตากขององค์เจ้ากรุงไทย
มอญ ไหมทองญะปิ่นแก้ว
ยกทัพเรือมาตั้งรับอยู่ ณ เหนือ
ในกลางคืนวันนั้น เรือรบของ
พระยาตาก (ไม่ปรากฏนาม)
ซึ่งบรรจุกระสุนดินดำมวน

ล่องลง จึงให้ยิงพระยาตากมอญ
พระยาตากโหมและขุนนางฝ่าย
ทหารปืนหลายคน แล้วคว่ำธงให้
รับวงศาทหารเรือขึ้นไป ณ กรุงใน
กลางคืน และมอญมาแก้ทัพ
โพธิ์สามต้น (ตั้งที่ค่ายเหนือ) รัชรา
ว่าทัพพม่ายกขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ
แล้ว [โบราณวิธียกทัพเรืออยุธยาว่า
กรุงเทพฯ เช่นเดียวกับ] ค่ายพม่า
พระยาตากพม่าได้ตั้งอยู่รับ
ต่อสู้ชนหนีไป ณ ค่ายโพธิ์สามต้น...”

รุ่งเช้าเดือนสิบสองข้างขึ้น เสด็จไปมโห
สถ คือเข้าโจมตีค่ายโพธิ์สามต้น หากพิจารณาการ
ปฏิบัติการของทัพของพระยาตากแมลงพชรแล้วเห็นว่า
รวดเร็วดังสายฟ้าแลบ เส้นทางออกจากเมืองฉะบุ
เดือนสิบเอ็ด ปฏิบัติราชการทัพจนถึงเข้าโจมตีค่าย
โพธิ์สามต้นใช้เวลาไม่ถึงเดือน (หากพระราช
พงศาวดารบันทึกวันขึ้นแรมไว้ด้วย จะคำนวณได้ว่า
ใช้เวลากี่วัน) แต่กระนั้นก็ตาม ในช่วงเวลา ๑ เดือนก็
ได้ปฏิบัติราชการได้รวดเร็วมาก หากยกกองทัพบก
ต้องใช้เวลา ๒ เดือนหรือนานกว่านั้น ทหารหนัก
เหนื่อยบอบช้ำจากการเดินทางด้วยเท้า รอนแรมมา
ตามป่าดง ฉะนั้นกองทัพบกได้ชัยชนะนั้น ไม่เพียงกอง
กำลังเข้มแข็งเท่านั้น หากแต่อยู่ที่แผนยุทธวิธีที่ชาญ

ข้อตกลงโพธิ์สามต้น

การโจมตีหักเหลี่ยมโหดที่สามตั้งแต่ พ.ร.
ราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (รวมศิลา-
ก. กงจาวรณกลีและประวัติศาสตร์. ๒๕๓๖. หน้า
๔๖) บันทึกไว้ว่า

"ครั้นรุ่งเช้าเป็นวันเดือน ๑๒
ขงจีน เหล่าราชมนตรีในวัง
ทราบดีว่าเกิดเหตุอัศจรรย์
พากันรีบออกมาดู จึงได้เห็น
ให้ทูลถามใจจะขาดเป็นคำอวด
ตะวันตก ซึ่งนิมิตแห่งพระมหากษัตริย์
ดุนัน และองค์พระยาพิชัย

พระบาทชัยภัททิยเป็นภของหน้า
 ผนวชตั้งคำสวดระจิตวิคคณ พัง
 กายใหญ่ประพรมเจิมเสนาแปลสน
 ครั้นรุ่งขึ้นตีกวันหนึ่ง จึงใส่เสื้อให้
 ภัททิยภของหน้ายกเข้าวัดค่าย
 พระนามภของ พระนางทองค้ำคูณพล
 ทย เรศเอกคำธวัช มั่นถันคำพล
 เจ้าอนนทิม พวงพระนามภของ
 หนึ่งเข้าค่าย ภัททิยเฝ้าศ เมฆเข้าไป
 ในค่าย พระนามภของสู้รบอยู่จน
 ถ้วยคายในค่ายนั้น พวงผลงักร์เทิม
 ไล่ฆ่าฟันพลทหารพระนามภของ
 ในค่ายนั้นล้มตายในคันทมาก ที่
 เหลืออยู่ถึงหกพันคนหนีไปบอก
 คำย กับมลงญาญแก้วภัททิยภเมียศ
 นั้นพาพรรคพวกทททททลงจับหนี
 ขึ้นไปเมืองนครราชสีมไปจับ
 ถ้วยพระยารววงศาธิราชซึ่งตั้งค่าย
 ลอยู่ ณ ด่านจอหอ นั้น | พระยารววงศา
 ธิราช คือบุตรชายของพระทิเม
 ที่ลวามีศักดิ์กรมหมื่นเทพพิพิธ
 กรมหมื่นเทพพิพิธ จึงให้ความตี
 ความขอบแสงตั้งให้
 เป็นพระยารววงศาธิราช |"

แสดงให้เห็นว่า ทหารจีนมีบทบาทสำคัญใน

กองทัพของพระยาคำแพงเพชรไม่น้อยกว่าชาวหัวเมืองตะวันออก อีกประการหนึ่งชุมชนภาคตะวันออกเป็นฐานที่ตั้งกองสำเภาจีนที่เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาและมีผู้ต่อเรือจำนวนมาก มีช่างจีนที่มีฝีมือต่อเรือ ดังจะเห็นได้จากสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ส่งพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เป็นแม่กอง (ภายหลังได้เป็นสมเด็จพระปรมมาหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)) มาต่อเรือรบเพื่อรบกับญวนที่เมืองจันทบูร โดยมีจมนไวยวรรณารด (ช่วง บุนนาค) ผู้เป็นบุตรติดตามมาช่วยราชการด้วย (ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ จมนไวยวรรณารดได้เป็น สมเด็จพระปรมมาหาศรีสุริยวงศ์

(ช่วง บุนนาค))

จัดการบ้านเมือง

เมื่อขับไล่กองทัพพม่าออกจากประเทศได้แล้ว หลังจากนั้นก็จำเป็นต้องทำนุบำรุงอาณาประชาราษฎรซึ่งตกทุกข์ได้ยากอยู่ทั่วไป และต้องใช้กำลังปราบปรามเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ไม่ยอมอ่อนน้อม และตั้งตัวเป็นเจ้าเป็นใหญ่อีกหลายก๊กหลายหัวเมือง ดังทราบกันแล้วนั้น จึงขอขบประวัติศาสตร์หัวเมืองภาคตะวันออกไว้เพียงเท่านี้ก่อน

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (๒๕๒๘). ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐ ภาค ๖๕ - ๖๖ เรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับ

พิมพ์ต้นหมากงเดิม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุริยภา.

_____. (๒๕๖๗). ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๕ ภาคที่ ๒๒-๒๔. พระนคร : โรงพิมพ์สุริยภา.

_____. (๒๕๖๖). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔ ตอนปฐม ภาคที่ ๕. พระนคร : โรงพิมพ์สุริยภา.

_____. (๒๕๖๕). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๙๕)

ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

_____. (๒๕๓๘). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์.

(พิมพ์ครั้งที่ ๖). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง.

_____. (๒๕๕๕). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย.

กรมศิลปากร. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (๒๕๓๖). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โอเดียนกหวั.

_____. (๒๕๖๗). พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริษัท มีวชิรย กรุงลอนดอน.

พระนคร : ตัวหนา.

การตีพิมพ์ใหม่. (๒๕๔๒). “พัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ขอม” ใน วัฒนธรรมพัฒนาการ

ทางด้านประวัติศาสตร์ (เอกสารและภูมิปัญญาขอมโบราณ) (จัดพิมพ์).

